

नेपालमा मिडियासम्बन्धी कानून निर्माण :

संकुचनमा मिडिया अधिकार

विनोद ढुङ्गेल^१

परिचय

लोकतान्त्रिक गणतन्त्र बहालीपछि जननिर्वाचित संविधान सभाले बनाएको नेपालको संविधान, २०७२ मा प्रस्तावना^२ देखि नै प्रेसको स्वतन्त्रता उल्लेख गरिएको छ । मुलुकको सर्वोच्च कानूनका रूपमा रहेको संविधानका विभिन्न धाराहरूले प्रेस तथा नागरिकका विभिन्न संवैधानिक हकहरूलाई मौलिक हकका रूपमा स्थापित गरेका छन् । मौलिक हक र कर्तव्य समेटिएको भाग - ३ अन्तर्गतका ३१ वटा मौलिक हकमा स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत प्रत्येक नागरिकलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता हुने उल्लेख छ भने सञ्चारको हकअन्तर्गत आमसञ्चारका माध्यम तथा साधनको सुरक्षा र स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति छ ।^३ संसारका धेरै मुलुकका संविधानमा वाक् तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरेको पाइए पनि प्रेस स्वतन्त्रता भने केही मुलुकमा मात्रै संविधानमै प्रत्याभूत गरिएको छ । स्वेडेन, अर्जेन्टिना, ब्राजिल, बुल्गेरिया, कोलम्बिया, इस्टोनिया, हंगेरी, लिथुवानिया, मोल्दोभा, फिलिपिन्स, पोल्याण्ड,

रुस, दक्षिण अफ्रिका, थाइल्याण्ड, युक्रेन लगायतका केही देश जस्तै नेपाल पनि संविधानमै प्रेस स्वतन्त्रता प्रत्याभूत गरिएको देशमा पर्दछ (आचार्य सन् २०१२ : १२०) । संविधानमा लेखिँदैमा मात्र कुनै पनि अधिकार नागरिकले व्यवहारमा उपभोग गर्न पाउँदैन । संविधानप्रदत्त सिद्धान्तका रूपमा प्रकट भएका नागरिकका अधिकार तथा दायित्वहरूलाई परिभाषित एवम् संस्थागत गर्नका लागि त सारवान कानूनका रूपमा विभिन्न ऐनहरूको आवश्यकता पर्दछ । अनि, त्यसरी परिभाषित साध्य हासिल गर्ने साधन वा औजारका रूपमा विभिन्न नियमावलीजस्ता कार्यविधि कानूनहरूको निर्माण र प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको हुनुपर्दछ ।

नयाँ संविधानको उद्देश्यअनुरूप परिवर्तित सन्दर्भलाई सम्बोधन गर्ने गरी नयाँ आम सञ्चार नीतिको मस्यौदा तयार गर्ने लगायतका कार्यादेश तोकेर सरकारले गठन गरेको

समितिले दिएको प्रतिवेदनका आधारमा राष्ट्रिय आमसञ्चार नीति २०७३ लागू भइसकेको^४ अवस्थामा आवश्यक कानूनहरूको निर्माणमा थप स्पष्ट दिशानिर्देश भएको छ । यस्तो अवस्थामा मुलुकको आमसञ्चार जगतका आवश्यक पक्षहरूलाई सम्बोधन गर्दै राज्यले कानून निर्माण गर्ने प्रक्रिया अगाडि बढाएको छ । कानून निर्माणको काम नयाँ संविधान जारी भएयता चलिरहेकै छ । यस क्रममा केही नयाँ कानून बनिसकेका छन् र केही नयाँ संरचना तथा संस्था खडा भइसकेका छन् भने केही पुराना कानूनलाई अद्यावधिक गर्दै तिनलाई संशोधन गर्ने विधेयक आएका छन् । नयाँ बन्ने वा संशोधन भएर अद्यावधिक हुने दुवै खाले कानूनले सञ्चार जगतमा थप नयाँ संरचना तथा संस्थाहरूको जन्म गराउने छन् भने केही विद्यमान संरचना र संस्थालाई पुनःपरिभाषित र पुनःसंरचना पनि गर्ने छन् ।

यस नीति समीक्षा-पत्रमा कार्यान्वयनमा आइसकेका केही कानूनहरूको समीक्षा गरिनेछ । विधेयकको रूपमै रहेर संसदीय प्रक्रियाको विभिन्न चरणमा रहेका केही विधेयकको पनि समीक्षा गरिनेछ । यसका साथै विधेयकको रूप नलिइसकेका र सरकारी मस्यौदाकै पनि अन्तिम आकार लिन बाँकी रहेको ठानिएका विधेयक पनि यो समीक्षामा परेका छन् । समीक्षा गर्दा मूलतः संविधान प्रदत्त दुई वटा अधिकार- विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा प्रेस स्वतन्त्रता - को अक्षुण्णतालाई मानक बनाइएको छ ।

भट्ट सुन्दा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र प्रेस स्वतन्त्रता एउटै विषय जस्तो लागे पनि यी दुई नितान्त अलग विषय हुन् । आइडन ह्वाइटका अनुसार, अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता भनेको जो कसैले पनि चाहेको कुरा भन्न पाउने अधिकार हो, यसमा शालीन, सत्य र स्वच्छ भइरहनु पर्दैन तर प्रेस स्वतन्त्रता भनेको फरक कुरा हो किनकि प्रेस अलग ढाँचा र मूल्यमा चलछ, र प्रेस तथ्यपरक, स्वच्छ, सन्तुलित, सत्य र यथासम्भव जनतालाई हानि नगर्ने हुनुपर्छ (गुहा थाकुरता सन् २०१२ : ५१२)^५ अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता नागरिकको अधिकार हो भने प्रेस नागरिक अधिकारको अभ्यास गर्ने एक विशिष्ट मूल्यप्रणालीसहितको एक सार्वजनिक मञ्च हो । यस नीति समीक्षाका क्रममा यी दुई प्रकारका स्वतन्त्रताको अभ्यासमाथि क्रियान्वित तथा प्रस्तावित केही कानूनहरूमाफत कुठाराघात वा संकुचनको संभावना छ कि छैन भनेर हेर्ने कोशिश गरिएको छ । यसक्रममा सरोकारवाला संस्था तथा व्यक्तिका धारणाको पाठ्य तथा प्रासंगिक प्रतिनिधित्व होस् भन्ने कुरालाई ध्यानमा राखिएको छ ।

समीक्षात्मक अध्ययनका लागि उपलब्ध भएसम्मका आधिकारिक तथा अद्यावधिक तथ्यांक खुला स्रोतबाट लिइएको छ । त्यसरी उपलब्ध नभएका केही तथ्यांक व्यक्तिगतरूपमा सोधपूछ गरेर पनि संकलन गरिएको छ । तथ्यांकहरूको अध्ययनको मूल उद्देश्य क्रियान्वित तथा प्रस्तावित कानूनहरूमा विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा प्रेस स्वतन्त्रताको अक्षुण्णताको जाँच गर्नु भएको हुनाले सूचनामूलक संख्यात्मक तथ्यांकको अद्यावधिकताभन्दा आधिकारिकतामा ध्यान दिइएको छ । समीक्षा-पत्रमा कानूनका दफावार परिचर्चालाई सकेसम्म संक्षिप्त पार्दै तुलनात्मक प्रस्तुति दिने प्रयास गरिएको छ ।

सरकारी स्रोतहरूबाट प्राप्त तथ्यांक तथा दस्तावेजहरूमाथि गरिएको डेस्कटप अध्ययन समीक्षा-पत्रको अन्त्यमा संक्षिप्त रूपमा निष्कर्ष पेश गरिएको छ ।

नीतिगत प्रश्न

नयाँ राज्य संरचना र नागरिक स्वतन्त्रताका नयाँ नयाँ आयामहरू उघार्दै नयाँ संविधान जारी भएसँगै समयको आवश्यकताअनुरूप नयाँ नयाँ कानूनहरू निर्माण हुँदै जानु स्वाभाविकै हो । त्यसमाथि प्रविधिको प्रयोगले आमसञ्चार जगतका विभिन्न आयामहरू देखा परेका छन् । त्यस्ता व्यापक परिवर्तनहरूलाई सम्बोधन गर्ने गरी नीति तथा कानून बनाउनु स्वाभाविक र आवश्यक हो । २०४७ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि आएको खुलापनसँगै "सूचना तथा सञ्चारका क्षेत्रमा उपलब्ध आधुनिकतम प्रविधि र प्रक्रियाको प्रयोग गरी आवश्यक र उपयुक्त माध्यमहरूको निम्ति निजी क्षेत्रको समेत सहभागिता बढाउँदै जानुपर्ने देखिएको" (श्री ५ को सरकार २०६० [२०४९] : १७६) महसूस गरी तर्जुमा गरिएको राष्ट्रिय सञ्चार नीतिले मिडिया क्षेत्रका लगानीकर्तादेखि श्रमजीवीसम्मका प्रायः सबैजसो सरोकारहरूको सम्बोधन गरेको थियो । एक दशकको बीचमै सो नीतिमा उल्लिखित कुराहरूको आधारमा भन्दा पनि "समयको आवश्यकता, व्यावसायिकता, चेतना तथा प्रविधिमा आएको ठूलो रूपान्तरणको परिप्रेक्ष्यमा विचार गरी नयाँ नीति बनाउन जरूरी" (ढुङ्गेल २०६९ : २३) भइसकेको थियो । सो आवश्यकतालाई ध्यान दिँदै "नयाँ सञ्चार युग निर्माणका लागि" नवौं पञ्चवर्षीय योजनाले आत्मसात गरेका अवधारणाहरूको कार्यान्वयनका सिलसिलामा २०५९ सालमा सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति तयार

पारिएको थियो (श्री ५ को सरकार २०६० [२०५९] : १९५)। व्यापक विषयहरूलाई समेटेर तयार पारिएको भए पनि यो नीति कार्यान्वयनमा नै नआएकोले त्यसको बौद्धिक मूल्यभन्दा बढी खासै प्रभावकारिता देखापरेन (दुङ्गेल २०६९ : २५) । नयाँ संविधान बनेपछि भने संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ख) को देहाय (५) मा "आमसञ्चारलाई स्वच्छ, स्वस्थ, निष्पक्ष, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यावसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने" राज्यको नीति निर्धारण गरियो । यस सन्दर्भमा सोही अनुरूपको नीतिको तर्जुमा र कानूनको निर्माण गर्नुपर्ने खाँचो पनि राज्यले महसूस गर्ने नै भयो । सोहीअनुरूप संविधान जारी भएको चार महिनापछि सरकारले स्वस्थ, मर्यादित जिम्मेवार र उत्तरदायी आमसञ्चार क्षेत्रको विकास गर्न उच्चस्तरीय समिति बनायो । समितिले ६ महिनामा राष्ट्रिय आम सञ्चार नीति, २०७३ को मस्यौदा सरकारलाई हस्तान्तरण बुझायो ।

व्यवहारिक रूपमा हेर्ने हो भने नेपालको आमसञ्चार जगतलाई २०४९ सालमा बनेको नीतिले २४ वर्षसम्म निर्देशित गर्‍यो । सञ्चार जस्तो तीव्र विकासको क्षेत्रलाई अद्यावधिक नीतिका आधारमा निर्देशित गर्ने काम भएन । यसका बाबजूद मिडियाको विकास त रोकिने कुरै भएन । मिडिया र मिडियाकर्मीको वृद्धि भइरह्यो । नेपाल पत्रकार महासंघको तथ्यांकअनुसार दुई हजार ४०५ जना महिला पत्रकार (१८.४ प्रतिशत) सहित महासंघका सदस्य कुल १३ हजार ६१ जना पुगिसकेका छन् (अधिकारी २०७८ : २८) । संघीय सरकारले आधिकारिक र सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराएको तर लामो समयदेखि अद्यावधिक नगरिएको तथ्यांकअनुसार पनि ७ सय ४० वटा एफएम रेडियोलाई इजाजतपत्र जारी गरिसकिएको छ ।^१ विभिन्न प्रकारका एक सय १६ वटा टेलिभिजनलाई इजाजत जारी गरिएको छ ।^२ सञ्चार रजिष्ट्रारको कार्यालय, वागमती प्रदेशले गत वर्ष गरेको अध्ययनअनुसार, २०७६ को अन्त्यसम्ममा देशभरमा ८ सय ९१ रेडियो र एक सय ६९ वटा टेलिभिजनले प्रसारण इजाजत प्राप्त गरिसकेका छन् (दुङ्गेल २०७७ : सारांश) । प्रेस काउन्सिलमा सूचीकृत हुने अनलाइन सञ्चारमाध्यमको संख्या २ हजार ७ सय १५ पुगेको छ ।^३ सूचना तथा प्रसारण विभाग र सञ्चार रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भएका अनलाइनहरू काउन्सिलमा दर्ता हुने गरेका छन् । सञ्चार रजिष्ट्रारको कार्यालयका अनुसार, सो कार्यालयबाट पाँच सय ४१ जना स्वतन्त्र पत्रकारले पत्रकार परिचय पत्र लिएका छन् । यसै गरी १२ वटा नयाँ सहित ३५ वटा केबल टेलिभिजन र ८३ वटा एफएम रेडियोले इजाजत पत्र

लिएका वा नवीकरण गरेका छन् भने ७० वटा अनलाइन सञ्चारमाध्यम दर्ता भएका छन् ।^४ स्वतन्त्र मिडियाको यस्तो वृद्धिले लोकतान्त्रिक संस्थाहरू र कानूनको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान गर्दछन् (गुहा थाकुर्ता सन् २०१२ : २५८) । हुन पनि अमेरिकाको सन्दर्भमा रिचर्ड क्याम्बेलेले उल्लेख गरेअनुसार वाक स्वतन्त्रता र प्रेस स्वतन्त्रताको आधारमा भएका सांस्कृतिक सामाजिक संघर्षहरूले अमेरिकी समाजको प्रकृतिलाई परिभाषित गरेका छन् (सन् २००२) । नेपाली समाजमा भएका तथा हुने सांस्कृतिक सामाजिक संघर्षहरू र नेपाली समाजले अभ्यास गरेको वाक स्वतन्त्रता र प्रेस स्वतन्त्रताको सम्बन्धको अध्ययन गर्ने हो भने पनि नेपाली समाजको प्रकृतिलाई त्यस सन्दर्भमा परिभाषित गर्न सकिन्छ । तसर्थ सैद्धान्तिक र नीतिगत रूपमा यति महत्वपूर्ण विषय क्षेत्रको यो अध्ययन मूलतः दुई वटा नीतिगत प्रश्नमा केन्द्रित छ ।

पहिलो, मुलुकको सर्वोच्च कानूनद्वारा निःसृत नागरिकका अधिकार तथा स्वतन्त्रताहरूलाई सरकारले विभिन्न कानूनको प्रयोग गरेर सीमित गर्न खोजेको हो कि होइन ? हो भने नागरिकका के कति स्वतन्त्रता साँगुरिएका छन् ? होइनन् भने वास्तविक अवस्था के हो?

दोश्रो, के सरकारले कुनै खास कानूनबाट मात्र नागरिक र प्रेसका अधिकारलाई सीमित गर्ने हटात उपाय अपनाउनुको सट्टा एकपछि अर्को कानूनको सहारामा क्रमशः नागरिकको स्थान खुम्च्याउनका लागि थप कानून ल्याउन खोजेको हो ? अथवा, विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र प्रेस स्वतन्त्रतालाई संकुचित गर्न खोजिएको आशंका मात्र लाग्दा पनि स्वतन्त्रताको प्रतिरक्षा गर्नका लागि नागरिक र प्रेसको तर्फबाट सचेत सरोकार प्रदर्शन भएको मात्र हो ?

यी दुई प्रश्नलाई केन्द्रविन्दुमा राखेर संविधान तथा नीतिगत व्यवस्थाहरूको सेरोफेरोमा रही यहाँ दुई वर्गमा रहेका केही कानूनहरूको समीक्षा गरिएको छ । पहिलो, क्रियान्वनमा रहेका अर्थात् मौजुदा कानून, र दोश्रो, निर्माणका विभिन्न चरणमा रहेका मस्यौदा कानून ।

मौजुदा कानून

मौजुदा कानूनहरूको समीक्षाका क्रममा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा संवैधानिक व्यवस्थाहरूको पृष्ठभूमिमा सूचनाको

हकसम्बन्धी ऐन, २०६४, वैयक्तिक गोपनीयतासम्बन्धी ऐन, २०७४, मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४, विज्ञापन ऐन २०७६ र अनलाइन सञ्चारमाध्यम सञ्चालन निर्देशिका, २०७३ को अध्ययन गरिएको छ ।

सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन

नेपालको संविधानको धारा २७ को व्यवस्था मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा १९ को तुलनामा केही सीमित अवश्य छ तर नकारात्मक भने छैन । मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रमा प्रत्येक व्यक्तिलाई रहने अधिकार नेपालको संविधानले भने 'प्रत्येक नागरिकलाई' मात्र हुने व्यवस्था गरेको छ । यसले संघसंस्था र गैरनागरिकका हकमा यसको उपभोगलाई खुला नगरेको स्पष्ट देखिन्छ । फलतः सूचनाको हकको उपभोग सीमित हुनपुगेको छ ।

- संविधानको धारा २७ मा प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने वा पाउने हक हुने तर कानूनबमोजिम गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन बाध्य नपारिने व्यवस्था ।
- कुनै सूचना सार्वजनिक महत्व वा सरोकारको हो कि होइन भन्ने विषयमा कानून मौन ।
- 'कानूनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने सूचना' भन्ने नाममा राज्यका विभिन्न निकायमा रहेका अधिकारीहरूले नागरिकलाई सूचनाबाट बञ्चित गर्ने अधिकार संविधानमार्फत नै पाएको अवस्था ।
- सूचनामा नागरिकको पहुँचको अधिकारमाथि बन्देज तोकिएको तर त्यसको सीमा नतोकिएको अवस्था ।

त्यसै गरी 'आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको' विषयका सूचनामा मात्र नागरिकको पहुँच हुने व्यवस्था नै नागरिकका अधिकारलाई सीमित गर्नका लागि दुरुपयोग हुने ठाउँ स्पष्ट छ । नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि १९६६ ले पनि धारा १९ मा नै व्यक्तिका राजनीतिक तथा नागरिक अधिकारलाई स्थापित गरेको छ ।^{१०} महासन्धिको धारा १९ (२) ले कुनै पनि माध्यममार्फत सबै किसिमका सूचना प्राप्त गर्ने तथा दिने

स्वतन्त्रतालाई सुनिश्चित गरेको छ ।

मानवअधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रमा भन्दा अघि बढेर नेपालको संविधानले सार्वजनिक सरोकारको विषयका अलावा आफ्नो विषयको पनि सूचना माग्ने र पाउने विषय समावेश गरेको छ । तर, कुनै सूचना सार्वजनिक महत्व वा सरोकारको हो कि होइन भन्ने विषयमा कानून मौन छ । तसर्थ सार्वजनिक निकायका पदाधिकारीले अधिकारको तजबिजी प्रयोग गर्न सक्छन् । तजबिजी अधिकारलाई बढावा दिँदा नागरिकको अधिकारमाथि कुठाराघात हुनसक्छ ।

कानूनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने कुनै पनि सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई पनि कर लगाएको नमानिने व्यवस्था सूचनाको हकको प्रमुख सीमा हो । कानूनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने सूचनाको जानकारी दिन कसैलाई कर लगाएको नमानिने व्यवस्थाले कानून बनाएर सूचनाको संवैधानिक हकमाथि नै बन्देज लगाउने ठाउँ छोडेको देखिन्छ । यस्तो व्यवस्था स्वतन्त्र प्रेस तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताका मान्यताहरूका साथै नागरिकका स्वतन्त्र आवाजको विरुद्ध पनि प्रयोग हुनसक्छ । यस्तो अवस्था आइहालेको खण्डमा अन्य कुनै उपायबाट सूचनाको संवैधानिक हकको प्रत्याभूति गर्ने व्यवस्था भएको देखिँदैन । यसबाट प्रेस स्वतन्त्रता तथा नागरिकको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता संकुचित हुने पर्याप्त संभावना देखिन्छ ।

गोपनीयतासम्बन्धी ऐन

नागरिकको सुसूचित हुन पाउने अधिकारको सम्मान गर्दै यथार्थ, स्वच्छ, वास्तविक र सत्य सूचनाको सम्प्रेषण गर्नु पर्ने दायित्व निर्वाह गर्नु नै आमसञ्चारको व्यावसायिक कर्तव्य हो । यसमा गोपनीयता तथा मानवीय गरिमाको सम्मान पनि एक महत्वपूर्ण तत्व हो । जनआन्दोलन २०६२/०६३ को सफलतालगत्तै सरकारले गठन गरेको उच्चस्तरीय मिडिया सुभाषण आयोगका अध्यक्ष^{११} राधेश्याम अधिकारीका अनुसार, सञ्चारमाध्यम र सञ्चारकर्मीहरूको व्यावसायिक मापदण्डको कुरा गर्दा स्वतन्त्रता र उत्तरदायित्व दुवै अविभाज्य छन् भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गरिनुपर्दछ (अधिकारी २०६३)। आमसञ्चारलाई जवाफदेही बनाउने नाममा यसको सिर्जनशीलतामाथि सम्झौता हुनु हुँदैन । जवाफदेहिताको खोजी कानूनका आधारमा गर्न खोजियो

भने त्यो नियन्त्रणकारी उपाय हुनसक्छ, जुन नागरिकको अधिकारमाथिको कुठाराघातबाहेक केही होइन । तसर्थ नागरिकका अधिकारलाई अप्ट्यारोमा पर्न नदिने र व्यक्तिको गोपनीयताको अधिकारको संरक्षण गर्ने कुरामा सचेत रहेर मात्र मिडियाको जवाफदेहिताको कुरा गर्नु पर्दछ ।

नेपालको संविधानको धारा २८ मार्फत प्रत्याभूत नागरिकको गोपनीयताको हकलाई कार्यान्वयन गर्न वैयक्तिक गोपनीयतासम्बन्धी ऐन, २०७५ कार्यान्वयनमा छ । यस ऐनको मस्यौदा तयार हुँदादेखि नै नागरिकको व्यक्तिगत गोपनीयतालाई सबल बनाउनेभन्दा गोपनीयताको नाममा सार्वजनिक व्यक्तित्व र निकायहरूका सूचना र जानकारीहरूलाई गोप्य राख्ने मनसाय राखिएको, पत्रकारिताको स्वतन्त्र अभ्यासमा अवरोध एवं आघात पुऱ्याएको र सूचनाको हकलाई निस्तेज पार्ने भन्दै सरोकारवालाहरूले चासो देखाउँदै आएका हुन् ।^{१२}

- सञ्चारमाध्यमबाट हुने गोपनीयताको हक हननका विषयलाई पनि फौजदारी कसुरको विषय बनाइएको ।
- 'सार्वजनिक स्थल', सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्ति र निजको आवास अपरिभाषित ।
- सार्वजनिक निकायमा रहेका व्यक्तिको वैयक्तिक लिखत पूर्णतः गोप्य राख्ने अपारदर्शी व्यवस्था ।
- ऐनका अधिकारप्राप्त अधिकारी भन्ने विभिन्न ठाउँका व्यवस्था स्वेच्छाचारिताको प्रवर्द्धक ।
- अध्ययन, अनुसन्धान एवं खोजी पत्रकारिताको अभ्यासका सिलसिलामा सार्वजनिक निकायका तथ्याङ्कहरूको पुनःप्रयोग गर्न पाउने अधिकारमा कटौती ।

नागरिकको मौलिक हकका रूपमा रहेका सूचनाको हक र गोपनीयताको हकको कार्यान्वयनमा सन्तुलन हुनु आवश्यक छ । यिनले एकार्कालाई संकुचित गर्नुहुँदैन । यस सन्दर्भमा सार्वजनिक निकाय र पदाधिकारीहरूले व्यक्तिगत गोपनीयताका नाममा सार्वजनिक सरोकारका सूचना र तथ्यांकहरूलाई अपारदर्शी बनाउन नपाऊन् भन्ने कानूनी सुनिश्चितता गरिनुपर्दछ ।

वैयक्तिक गोपनीयतासम्बन्धी ऐनको दफा २ मा रहेको

परिभाषा खण्डमा विभिन्न परिभाषाहरू रहे पनि त्यहाँ 'सार्वजनिक स्थल' को परिभाषा छैन । साथै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्ति र निजको आवासका बारेमा पनि परिभाषा छैन ।

ऐनको दफा ११(३) मा सार्वजनिक निकायमा रहेका कसैका वैयक्तिक लिखत कसैले सार्वजनिक गर्न वा गराउन हुँदैन भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसबाट सार्वजनिक पद धारण गरेका व्यक्तिको योग्यता, नागरिकता, सवारी साधन, सम्पत्ति विवरण आदिका विषयमा समेत आमसञ्चारका माध्यमबाट समाचार वा जानकारी प्रवाहमा रोक लाग्न जाने देखिन्छ । तसर्थ सार्वजनिक पदधारण गरेका व्यक्तिका सूचनालाई भने आमसञ्चारका माध्यमबाट प्रवाह गर्नमा रोक लगाउनु भनेको नागरिक स्वतन्त्रतामाथिको रोक हो ।

यसका साथै सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन २०६४ को दफा ३ को उपदफा ३(ड) मा व्यक्तिगत गोपनीयतालाई अपवादका क्षेत्रमा राखी सार्वजनिक निकायले प्रवाह गर्नुपर्ने सूचनाको दायराभित्र राखेको विषयमा पनि वैयक्तिक गोपनीयतासम्बन्धी ऐनमा अन्योल हुने गरी प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । ऐनमा ठाउँ-ठाउँमा 'अधिकार प्राप्त अधिकारी' भन्ने उल्लेख छ । यसले कार्यकारी अधिकारप्राप्त व्यक्तिलाई स्वेच्छाचारी अधिकार दिन खोजेको भान हुन्छ । सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिको गोपनीयता कायम गर्नुपर्ने सूची पनि अन्य व्यक्तिको भन्दा संक्षिप्त हुन्छ । त्यस्ता व्यक्तिले पनि अरु सरह व्यक्तिगत सूचना जानकारी र तथ्याङ्क गोप्य राख्नसक्ने व्यवस्था गर्दा समाजको लोकतान्त्रीकरण र पारदर्शीतामा अवरोध पुग्छ ।

वैयक्तिक गोपनीयताको हक सम्बन्धी ऐनको दफा २५,२६ र २७ का कतिपय व्यवस्थाले अध्ययन, अनुसन्धान एवं खोजी पत्रकारिताको अभ्यासका सिलसिलामा सार्वजनिक निकायका तथ्याङ्कहरूको पुनःप्रयोग गर्न पाउने अधिकारलाई कटौती गरेका छन् । यसबाट नागरिकको सूचनाको हकमै समस्या आइलाग्ने देखिन्छ । गोपनीयताको हकको सम्मान र संरक्षण गर्दा खुला तथ्याङ्क प्रवाहलाई संकुचित गरिनु हुँदैन ।

मुलुकी संहिता

प्रेस तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताका लागि मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ का विभिन्न प्रावधानहरू अत्यन्त

जटिल र प्रतिकूल छन् । ऐनको दफा ४९(४) मा कसैले 'वर्गीय, जातीय, धार्मिक, क्षेत्रीय, साम्प्रदायिक र यस्तै अरु कुनै आधारमा घृणा, द्वेष वा अवहेलना उत्पन्न हुने कुनै काम कारबाही गर्न वा गराउन वा त्यस्तो गर्ने उद्योग गर्न वा दुरुत्साहन दिन वा त्यस्तो काम गर्ने षड्यन्त्र गर्न वा विभिन्न जात, जाति वा सम्प्रदाय बिचको सुसम्बन्ध खलल गर्नु वा गराउनु हुँदैन' भन्ने व्यवस्था छ । यसो गरेमा सोही दफाको ५ (ग) अनुसार पाँच वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने व्यवस्था छ ।

सोही ऐनको दफा ५० को उपदफा ३ मा 'लेखेर, वचनले, आकार वा चिन्हद्वारा वा अरु कुनै किसिमबाट निराधार वा अप्रमाणित कुरा देखाई नेपाल सरकारप्रति घृणा, द्वेष वा अवहेलना गर्न वा गराउन वा त्यस्तो उद्योग गर्न गराउन' नहुने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तो गरेमा उपदफा (४) बमोजिम तीन वर्षसम्म कैद वा तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने व्यवस्था छ । यस्तो व्यवस्थाले सरकारको स्वस्थ र मर्यादित आलोचना नगरेको भन्ने बहानामा जुनसुकै पत्रकारमाथि जाइलाग्न सक्ने खतरा देखिन्छ । तसर्थ संचार माध्यमले आलोचना गर्न पाउने हक पूर्ण सुरक्षित हुनुपर्छ, अन्यथा संविधानको प्रस्तावनामा नै 'पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता' उल्लेख गर्नु निरर्थक हुन्छ ।

मुलुकी अपराध (संहिता) ऐनकै दफा ६५(१) मा रहेको 'धर्म, वर्ण, जात, जाति, सम्प्रदाय वा भाषाको आधारमा नेपालका विभिन्न वर्ग, क्षेत्र वा समुदायका व्यक्तिहरूका बिचको सुसम्बन्धमा खलल पार्ने काम' गर्न नहुने व्यवस्था छ । त्यसो गरेमा ६५(२) बमोजिमको एक वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवानाको व्यवस्था हुने छ । यसमा पनि संचार माध्यममा प्रकाशित प्रसारित सामग्रीका कारण सार्वजनिक शान्ति खलबलिएको आरोप लगाएर पत्रकार हरूलाई जेल हाल्नेसम्मका कार्य हुन सक्ने देखिन्छ ।

यसैगरी यही ऐनको दफा ७० (१) मा सार्वजनिक शान्ति भंग गर्ने, हुलदंगा गर्ने लगायतका काममा उक्साउने गरी प्रचार प्रसार गर्न वा नारा जुलुश गर्न नहुने व्यवस्था छ । यदि त्यसो गरेमा एक वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजायको व्यवस्था छ ।

यसै गरी ऐनको दफा ११९ मा रहेको वेश्यागमनको प्रचार प्रसार गरेमा ३ वर्ष कैद र तीस हजार जरिवानाको व्यवस्था, दफा १२१ को अशिललताको प्रचार प्रसारसँग सम्बन्धित अभियोगमा एक वर्ष कैद र दश हजार जरिवाना गर्ने व्यवस्था प्रेस स्वतन्त्रताविरोधी खड्गका रूपमा रहेका

छन् । दफा १५१ मा राष्ट्रिय गान, भण्डा वा निशान छापको अपमान वा क्षति गर्न नहुने र धारा १५२ मा राष्ट्रिय विभूतिको अपमान गर्न नहुने व्यवस्था छ, जसबारे समेत संचार माध्यममा आएका सामग्री आकर्षित हुनसक्छन् ।

- दफा ४९ (४) को कसूरमा पाँच वर्षसम्म कैद र पचास हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने व्यवस्था ।
- दफा ५० (३) को कसूरमा तीन वर्षसम्म कैद वा तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने व्यवस्था ।
- दफा ६५ (१) को कसूरमा एक वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवानाको व्यवस्था ।
- दफा ७० (१) को कसूरमा एक वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजायको व्यवस्था ।
- ११९ मा ३ वर्ष कैद र तीस हजार जरिवानाको व्यवस्था ।
- दफा १२१ मा एक वर्ष कैद र दश हजार जरिवाना गर्ने व्यवस्था ।
- दफा १५१ (१) को कसूरमा तीन वर्षसम्म कैद र तीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय, दफा १५१ (३) र (४) को कसूरमा एक वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजायको व्यवस्था ।
- दफा १५६ (१) को कसूरमा दुई वर्षसम्म कैद र बीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवानाको व्यवस्था ।
- दफा ३०५ देखि ३०७ सम्मका गाली बेइज्जतीसम्बन्धी व्यवस्थाहरू संचार माध्यम र संचारकर्मीविरुद्ध प्रयोग हुन सक्ने अवस्था ।

ऐनको दफा १५६ (२) मा जात, जाति सम्प्रदाय वा वर्गको धार्मिक भावनामा आघात पुऱ्याएमा दुई वर्षसम्म कैद र बीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवानाको व्यवस्था छ । धार्मिक विषयका सामग्री प्रवाहमा रोक लगाउन खोज्ने यो व्यवस्था संचार माध्यमका विरुद्ध सजिलै दुरुपयोग हुन सक्छ ।

यसरी मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ का विभिन्न दफाका प्रावधानहरूलाई हेर्दा संचार माध्यममा प्रकाशित प्रसारित भएका सामग्रीकै आधारमा संचारकर्मीमाथि गम्भीर

अभियोग लाग्न सक्ने अवस्था देखिन्छ । ऐनका कुनै पनि दफामा संचार माध्यममा प्रवाह भएका सामग्रीका सन्दर्भमा यो ऐनका प्रावधानहरू लागू हुँदैन भन्ने व्यवस्था छैन भने संचार माध्यम सम्बन्धी छुट्टै ऐनहरूमा समेत यस ऐनमा उल्लेखित विषयका बारेमा कुनै प्रावधान छैनन् । यसकारण यो ऐनबाट संचारमाध्यम र पत्रकारहरू पीडित बन्न सक्ने अवस्था देखिन्छ ।

मुलुकी संहिताको भाग ३ का विभिन्न १२ वटा दफामा रहेका वैयक्तिक गोपनीयता तथा प्रतिष्ठाविरुद्धको कसूरसम्बन्धी व्यवस्थालाई हेर्दा भने स्वतन्त्र पत्रकारितामै बन्देज लगाउन सक्ने खतरा देखिन्छ । तर गोपनीयता सम्बन्धी छुट्टै ऐन कार्यान्वयन भइसकेकोले यसमा भएका व्यवस्था स्वतः निस्क्रिय भइसकेका छन् ।

यस्तै मुलुकी संहिताको दफा ३०५ देखि ३०७ सम्मका गाली बेइज्जतीसम्बन्धी व्यवस्थाहरू पनि संचार माध्यम र संचारकर्मी विरुद्ध प्रयोग हुन सक्ने देखिन्छ । गाली बेइज्जतीसम्बन्धी कानून आवश्यक रहेको भए पनि ऐनका केही प्रावधानलाई टेकेर प्रेस स्वतन्त्रतामै अंकुश लगाउने गरी सरकारी निकायहरू स्वेच्छाचारी बन्न सक्नेतर्फ सचेत हुनु जरूरी छ । यस ऐनका प्रावधानहरूविरुद्ध संचार माध्यममा सामग्री प्रवाह गर्ने पत्रकारहरूलाई लेखेकै कारण सरकारवादी मुद्दा तयार गरेर फौजदारी कसुर लगाउनुले नागरिकका प्रेस र विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई संकुचित गर्नसक्ने खतरा रहेको छ ।

विज्ञापन ऐन

विज्ञापन निर्माता, विज्ञापन एजेन्सी तथा विज्ञापनका अन्तर्वस्तुहरूलाई नियमन गर्ने छुट्टै प्राधिकरण वा बोर्डको आवश्यकता महसूस भएपछि नेपालमा पहिलोपटक विज्ञापन ऐन बनेर लागू भएको छ । यसअघि नेपालमा विभिन्न कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाबाट विज्ञापनलाई नियमन गर्ने गरिएको थियो । यसमा कानूनी हिसाबले हेर्दा छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन २०४९ नै प्रमुख हुन् । यसअलावा पत्रकारआचार संहितामार्फत पनि केही मार्गदर्शक व्यवस्थाहरू गरिएका थिए । राष्ट्रिय आमसञ्चार नीति, २०७३ लागू भएयता भने विज्ञापनलाई व्यवस्थित गर्ने कानून निर्माणको बाटोमा ठोस पहल भयो । सो नीतिमा विज्ञापनका विषयमा भएका विभिन्न १४ वटा

नीतिमध्ये मुख्यतः विभिन्न विषयमा कानून बनाउने पक्षलाई महत्व दिइएको पाइन्छ । सोहीअनुसार २०७६ कार्तिक ८ गतेदेखि विज्ञापन (नियमन गर्ने) ऐन लागू भएको हो ।

ऐनमा विज्ञापन बोर्डको स्थापनासँगै परिच्छेद ३ र ४ मा विज्ञापन बोर्डसँग सम्बन्धित विभिन्न व्यवस्था गरिएको छ । ऐनमा सरकारले नियुक्त गरेका अध्यक्ष सहित ९ जना पदाधिकारी रहने विज्ञापन बोर्ड बनाइयो । यस्तै बोर्डले सञ्चार माध्यमहरूलाई सरकारबाट उपलब्ध सार्वजनिक हित सम्बन्धी विज्ञापन तोकिएको आधारमा समानुपातिक रूपमा वितरण गर्ने अधिकार पनि दिइएको छ । बोर्डका १३ बुँदे काम, कर्तव्य र अधिकारलाई हेर्दा कतिपय सन्दर्भमा यो निकाय सरकारको लागि विज्ञापन उत्पादन र वितरण गर्ने एजेन्सी जस्तो देखिएको छ । सरकारको नियन्त्रणमा रहेको यो निकायले सरकार-मिडिया सम्बन्धका आधारमा विज्ञापन बाँड्ने अवस्था नआउला भन्न सकिन्न । यसबाट सरकारप्रति कुनै मिडिया बढी आलोचक हुँदा सरकारी बोर्डको बक्र दृष्टिमा पर्नसक्ने संभावना देखिन्छ ।

- परिच्छेद - २ मा रहेका विज्ञापन सम्बन्धी व्यवस्थाहरू मूलतः नियन्त्रणात्मक ।
- परिच्छेद ३ र ४ मा विभिन्न प्रावधान राखेर स्थापना गरिएको विज्ञापन बोर्ड सरकारको लागि विज्ञापन उत्पादन र वितरण गर्ने एजेन्सी जस्तो ।
- परिच्छेद ५ मा रहेका विभिन्न प्रावधानहरूमार्फत स्थानीय र प्रदेश सरकारका तहबाट पनि बन्देजकारी अभ्यास हुने संभावना ।

ऐनको परिच्छेद - २ मा रहेका विज्ञापन सम्बन्धी व्यवस्थाहरू मूलतः नियन्त्रणात्मक छन् । दफा ५ मा मात्रै २४ वटा बुँदामा विज्ञापन गर्न नपाइने व्यवस्था राखिएको छ । यीमध्ये दफा ६ को क्लीन फीडसम्बन्धी व्यवस्थाबाहेकका सबै प्रावधानका दर्जनौं व्यवस्था स्वतन्त्र मिडियाका लागि कुनै पनि बेला बन्देजकारी हुनसक्ने ठाउँ देखिन्छ । अनलाइन तथा इन्टरनेट माध्यमबाट हुने विज्ञापनदेखि स्थानीय तहमा गरिने विज्ञापनसमेतलाई बोर्डले नियन्त्रण गर्ने विषय यसमा समेटिएका छन् । यसबाट परम्परागत वैकल्पिक मिडियादेखि आमसञ्चार र डिजिटल माध्यमसमेत प्रभावित हुन्छन् । स्थानीय सरकारहरूलाई समेत परिचालन गरेर धार्मिक, साँस्कृतिक वा पुरातात्विक

स्थल, शिक्षण वा स्वास्थ्य संस्थाले चर्चेको क्षेत्रमा निश्चित दुरीभित्र विज्ञापन गर्न नपाउने गरी निषेधित क्षेत्र तोक्ने सक्ने व्यवस्थाले कुनै पनि बेला नागरिकको खुला विचार विनिमयको अधिकारलाई कुण्ठित गर्नसक्छ । यसका लागि बोर्डले प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूमाफत पनि काम गर्नसक्ने देखिन्छ । विज्ञापन गरेकै कारणबाट जरिवाना र कैद दुवै सजाय हुने जस्तो व्यवस्था ऐनमा छ भने विज्ञापन बोर्डको गठनमा पनि समावेशी सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरिएको छैन । यसैले यस कानूनमा व्यापक विचार मन्थनका साथ संशोधन गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान छ ।

अनलाइन निर्देशिका

सरकारले २०७३ चैत ७ गतेदेखि नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी अनलाइन सञ्चारमाध्यम सञ्चालन निर्देशिका लागु गरेको छ । अनलाइन सञ्चार माध्यमको दर्ता, नवीकरण र सञ्चालनलाई व्यवस्थित गर्ने अभिप्रायले ल्याएको भनिएको यो निर्देशिका सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को दफा ४५ मा आधारित छ । सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐनको दफा ४५ मा 'सरकारले सरकारी कार्यालयको काम कारबाहीलाई प्रक्रियागत ढंगबाट छिटो, छरितो र मितव्ययी रूपमा सञ्चालन गर्न वा कार्य सम्पादन गर्न आवश्यक निर्देशिका वा दिग्दर्शन बनाई लागु गर्न सक्ने' व्यवस्था छ । सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन मुलुकको सार्वजनिक प्रशासन तथा प्रशासन संयन्त्रलाई सुशासनतर्फ उन्मुख गराउन बनाइएको हो, सञ्चारमाध्यमको नियमनका लागि हुँदै होइन । विभिन्न ६ परिच्छेद, २२ दफा र २ अनुसूची रहेको निर्देशिकाको परिच्छेद १ मा अनलाइन पत्रकारिता र अनलाइन सञ्चारमाध्यमलाई परिभाषित गरिएको छ, जुन निकै अस्पष्ट मात्र होइन, अनलाइन मिडियाको क्षेत्रलाई नै संकुचित गर्ने खालको छ ।

- अनलाइन सञ्चारमाध्यम सञ्चालन निर्देशिका २०७३ जारी गर्नका लागि सुशासन व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐनको प्रयोग : कार्यपालिकाबाट विधायिकी अधिकारको दुरुपयोग ।
- परिच्छेद २ मा रहेको अनलाइन मिडियाको दर्ता र सञ्चालनसम्बन्धी व्यवस्थाको उद्देश्य सञ्चार माध्यममाथि सरकारी नियन्त्रण कायम राख्नु ।

- निर्देशिकामा कम्तीमा विभिन्न १० वटा विषयमा विवादित र प्रेस स्वतन्त्रतालाई संकुचित पार्ने खालका व्यवस्थाहरू ।

परिच्छेद २ मा अनलाइन मिडियाको दर्ता र सञ्चालनसम्बन्धी व्यवस्था छ, जसको मूल उद्देश्य अनलाइन निर्देशिकाका नाममा सञ्चार माध्यममा सरकारी नियन्त्रण कायम राख्नु रहेको स्पष्ट छ । दर्ता प्रमाणपत्रसम्बन्धी प्रावधानले अनलाइन सञ्चारमाध्यममा सरकारी नियन्त्रणको प्रयासलाई थप कसिलो बनाएको छ । दफा ५ मा रहेको विभागले चाहेमा दर्ताका लागि आएका निवेदनलाई तजबिजी आधारमा लामो समयसम्म जाँचबुझका लागि राखिरहन सक्ने देखिन्छ । यस्तो प्रावधानले सरकारी अधिकारीहरूलाई निरंकुश बनाउँछ र नागरिकको विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामाथि हस्तक्षेप हुनजान्छ । यसबाट नागरिकको सूचनाको हक संकुचित हुने पक्ष पनि छँदैछ । निर्देशिकाले लामो समयसम्म दर्ता नगरिदिएको अवस्थामा वा विभागलाई मनासिव नलाग्दासम्म अनलाइन सञ्चालन गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाका लागि कुनै कानूनी उपचारका बारेमा पनि केही उल्लेख गरेको छैन ।

दफा ६ मा रहेको नवीकरणसम्बन्धी व्यवस्था संविधानकै व्यवस्थाको प्रतिकूल छ । यसलाई अदालतको आदेशले अमान्य घोषित गरिसकेकोले अहिले निस्पृहावी भएको छ । गलत आधारमा टेकेर आएको सो निर्देशिकालाई नै खारेज गर्ने विषय त मूल विषय नै भइहाल्यो, त्यसो गराउनका लागि नेपालको प्रेस जगत र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको आन्दोलन विफल भएकै अवस्थामा पनि स्वतन्त्र मिडियालाई सरकारी नियन्त्रणतर्फ उन्मुख गराउने सो निर्देशिकालाई सही आधारमा टेकाएर व्यापक परिमार्जन गर्नु आवश्यक छ ।

मस्यौदा कानून

यस अध्ययनका क्रममा सरकारले ल्याएका र ल्याउन चाहेका केही नयाँ कानूनहरूको मस्यौदाको समीक्षा गरिएको छ । मिडिया काउन्सिल विधेयक, सार्वजनिक प्रसारणसम्बन्धी विधेयक, सूचना प्रविधि विधेयक र आमसञ्चार विधेयकको समीक्षा गर्ने क्रममा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड तथा संवैधानिक व्यवस्थाहरूलाई सूचनाको हक र विचार तथा अभिव्यक्ति

स्वतन्त्रताको आधारका रूपमा लिइएको छ ।

नेपाल सरकारले सरोकारवालाहरूसँग छलफल र प्रेस काउन्सिल नेपालसँग सहकार्य नगरी २०७६ वैशाख २७ गते संघीय संसदको राष्ट्रियसभामा दर्ता गराएको नेपाल मिडिया काउन्सिलसम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक विभिन्न विरोध र संशोधनको मार्गबाट गुज्रँदै २०७६ माघ २३ गते राष्ट्रियसभाले पारित गरी प्रतिनिधिसभामा पठाएको छ । संशोधित विधेयकले पनि मिडिया काउन्सिललाई प्रचलित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता अनुसार स्वतन्त्र र स्वायत्त बनाउन सकेको छैन । राष्ट्रियसभाले पारित गरेको विधेयक खुल्ला रूपमा उपलब्ध भने छैन । तसर्थ मस्यौदा विधेयक र त्यसमाथि समितिले गरेको संशोधन प्रस्तावका आधारमा विश्लेषण गर्नुपर्ने अवस्था छ ।

राष्ट्रियसभामा दर्ता भएको विधेयक प्रेस स्वतन्त्रताका आधारभूत मान्यताहरूलाई समेत ख्याल नगरी ल्याइएको थियो, जसमा आचार संहिता उल्लंघन भएमा जरिवाना हुनसक्ने जस्ता प्रावधान राखी प्रेस स्वतन्त्रतालाई संकुचित गर्ने प्रयास गरिएको थियो । राष्ट्रिय सभामा त्यस्ता केही विषयमा संशोधन भए पनि अझै पनि धेरै प्रावधान प्रेस स्वतन्त्रता विरोधी छन् । राष्ट्रियसभाले पारित गरेको विधेयकमा समेत नेपाल मिडिया काउन्सिललाई पूर्णतः सरकारको नियन्त्रणमा राख्ने प्रावधान छन् । मिडियाको स्वनियमनकारी निकायलाई सरकारी नियन्त्रणमा राख्नु भनेको सरकारले प्रेस जगतलाई नै नियन्त्रण गर्ने प्रयास हो ।

- काउन्सिलको नाम मिडिया काउन्सिल नै राख्नुको मनसायमा सन्देह
- काउन्सिलको स्वायत्तता र स्वतन्त्रता नै गायब
- पूर्णतः सरकारी नियन्त्रण रहने गठन व्यवस्था, नियुक्ति तथा बर्खास्तगी प्रक्रिया
- नियम बनाउनेदेखि प्रतिवेदन बप्रस्तुत गर्ने निकायको व्यवस्था
- आचार संहितालाई कानूनसरह मानेर कारवाही गर्ने व्यवस्था

- सम्पादकीय स्वतन्त्रतामाथि घुमाउरो बाटोबाट नियन्त्रण
- सञ्चारमाध्यमको दर्ता खारेज गर्ने असंवैधानिक प्रावधान
- काउन्सिललाई सरकारका विभिन्न निकायको 'उजुरी डेस्क' बनाउने दाउ

काउन्सिलको गठनदेखि त्यसको कार्यसम्पादनमा समेत सरकारले दिएको निर्देशन पालना गर्नुपर्ने बुँदाहरू राखी काउन्सिलको स्वायत्तता र स्वतन्त्रतालाई संकुचित गर्ने प्रयास विधेयकले गरेको छ भने सञ्चालन प्रकृयालाई समेत नियन्त्रण गर्ने प्रावधानहरू छन् । सूचना प्रविधिको विकाससँगै इन्टरनेटमा आधारित विभिन्न मिडियाहरू प्रचलनमा रहेको र 'मिडिया' शब्दले गैरसमाचारमूलक मिडियालाई समेत जनाउने भएकाले यसको नाम 'प्रेस काउन्सिल नेपाल' नै राख्न सरोकारवालाहरूले दिएको सुझावलाई बेवास्ता गरी काउन्सिलको नाम 'नेपाल मिडिया काउन्सिल' नै कायम राखिएको छ । यो नामको मात्र विषय नभएर सरकारले पत्रकारिताबाहेकका विषयलाई पनि काउन्सिलको कार्यक्षेत्रमा घुसाउने नियत राखेको हुनसक्छ भनेर आशंका गर्ने पर्याप्त ठाउँ देखिन्छ ।

राष्ट्रियसभामा दर्ता गरिएको विधेयकको प्रस्तावनामा काउन्सिलको स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको कुरा उल्लेख नभए पनि राष्ट्रियसभाले पारित गरेको विधेयकमा स्वायत्तता शब्द थपिएको छ । तर अद्यापि विधेयकको प्रस्तावनामा काउन्सिलको स्वतन्त्रता सुनिश्चित भएको छैन ।

'काउन्सिलको काम, कर्तव्य, अधिकार' अन्तर्गत आमसञ्चारमाध्यमबाट प्रसारित तथा प्रकाशित आचारसंहिता विपरितका सामग्रीको सम्बन्धमा छानबिन र कारवाही गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यो व्यवस्थाले आचारसंहितालाई स्वनियमनको माध्यम नमानी 'कानून' मान्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । यसको साटो अचारसंहिता पालना भए नभएको अनुगमन गर्ने र सञ्चारमाध्यमले स्वनियमन गरी आचार संहिता पालना गर्ने व्यवस्था राख्नु उपयुक्त हुन्छ ।

सबैभन्दा समस्या देखिएको विधेयकको व्यवस्था 'काउन्सिलको गठन' सम्बन्धी व्यवस्था हो । नेपाल सरकारले अध्यक्ष नियुक्त गर्ने मात्र नभएर कार्यवाहक अध्यक्षसमेत तोक्ने व्यवस्था हालको भन्दा पश्चगामी छ । यसबाट काउन्सिलको आधारभूत सिद्धान्तमाथि नै प्रहार हुन पुग्ने

छ । अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको सिफारिशका लागि प्रस्तावित समितिको बनेटले पनि सिफारिशदेखि नियुक्तिसम्मका सबै काम पूर्णतः मन्त्रालयको नियन्त्रणमा रहने स्पष्ट छ । काउन्सिलका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूलाई सरकारले नै बर्खास्त गर्न सक्ने व्यवस्थाले काउन्सिलको स्वतन्त्रताको खिल्ली उडाएको छ ।

सञ्चारमाध्यममा सम्प्रेषण हुने विषयवस्तुको मूल र अन्तिम जिम्मेवारी सम्पादककै हो । तर, विधेयकमा समाचारमाध्यमले आचारसंहिता उल्लंघन गरेमा प्रकाशक, सम्पादक, पत्रकार तथा संवाददाताविरुद्ध समेत उजुरी दिनसक्ने व्यवस्था छ । यो व्यवस्था भनेको घुमाउरो बाटोबाट सम्पादकीय स्वतन्त्रतालाई समाप्त गर्ने मनसायसहितको कानूनी उपाय हो भन्ने स्पष्ट देखिएको छ ।

विधेयकमा उजुरी उपर जाँचबुझ र निर्णयान्तर्गत दर्ता प्रमाणपत्र खारेज गर्नेसम्मको स्पष्ट असंवैधानिक व्यवस्था समेत राखिएको छ । यो प्रावधान कुनैपनि सञ्चारमाध्यमले सम्प्रेषण गरेको समाचारका आधारमा दर्ता खारेज गर्न नमिल्ने संवैधानिक प्रावधानको विपरित भएकाले हटाउनु जरुरी छ । यसै गरी आचारसंहिता उल्लंघनसम्बन्धि कुनै काम अन्य कानून बमोजिम कसुर ठहर्ने भए काउन्सिलले सम्बन्धित निकायलाई लेखि पठाउनुपर्ने जस्तो हास्यास्पद व्यवस्था पनि विधेयकमा राखिएको छ । समाचारको विषयवस्तुले कसैलाई केही असर परेमा त्यस्ता व्यक्ति कानूनी उपचारका लागि अन्य निकायहरूमा जान स्वतन्त्र छन् भन्ने बिर्सेर काउन्सिललाई अरु निकायको उजुरी डेस्क बनाउनु अनुपयुक्त छ ।

काउन्सिलको वार्षिक प्रतिवेदन मन्त्रालयमार्फत नेपाल सरकारलाई पेश गर्नुपर्ने प्रावधानले काउन्सिललाई सरकारप्रति संसदप्रति उत्तरदायी बनाउन खोजेको छ । संस्थाको स्वायत्तता समाप्त गर्ने यो अर्को औजार हो ।

सार्वजनिक सेवा प्रसारण विधेयक

सरकारी स्वामित्वका प्रसारण संस्थाहरूलाई सार्वजनिक प्रसारण बनाउने कुरा नेपाली मिडियाजगतको लामो समयदेखिको आवाज हो । सार्वजनिकरूपमा बनाइएको, सार्वजनिक लगानी भएको र सार्वजनिक नियन्त्रणमै भएको प्रसारण नै सार्वजनिक सेवा प्रसारण हो, जसको कानूनद्वारा परिभाषित उद्देश्य, भेदभावरहित सञ्चालन, स्वतन्त्र र पारदर्शी शासन व्यवस्था, जनता तथा नागरिक समाजका

संगठनसँगको सम्बन्ध सुनिश्चित हुन्छ (ढुङ्गाना, २००८: ३९-४१) । सेवा प्रसारण सेवा हुनका लागि केही आधारभूत चरित्र हुनैपर्छ । संयुक्त राष्ट्रसंघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक संगठन (युनेस्को) का अनुसार, त्यस्ता प्रसारण सेवा जनताद्वारा निर्मित, प्रयोजित तथा नियन्त्रित हुन्छन्, व्यापारिक तथा सरकारी दुवै खाले स्वामित्व हुँदैन र दलगत हस्तक्षेप र आर्थिक दबाबबाट स्वतन्त्र हुन्छ (स्मिथ २०१२) । सार्वजनिक सेवा प्रसारणले सबै नागरिकका लागि हुने गरी बहुलतायुक्त, गुणस्तरीय कार्यक्रम पस्कने, सम्पादकीय स्वतन्त्रताको अभ्यास गर्ने, वित्तीय स्वतन्त्रतासहितको, सिर्जनशील र व्यावसायिक मानव संशाधनयुक्त, सार्वजनिक जवाफदेहिता वहन गर्ने र उपयुक्त साभेदारी तथा सहयोग लिएर चल्ने जस्ता मार्ग निर्देशक सिद्धान्त अनुशरण गरेको हुनुपर्छ (कार्लोस् सन् २००९)।

सोहीबमोजिम नेपालको राष्ट्रिय आम सञ्चार नीति, २०७३ ले पनि सार्वजनिक सेवा प्रसारणका लागि राष्ट्रव्यापी पहुँच भएको स्वायत्त निकायका रूपमा राष्ट्रिय सार्वजनिक सेवा प्रसारणको स्थापना गर्ने नीति तय गरेको छ । यसै पृष्ठभूमिमा नेपाल सरकारले २०७७ असार २४ गते राष्ट्रिय सभामा सार्वजनिक सेवा प्रसारणसम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक दर्ता गरेको छ । तर, सार्वजनिक प्रसारणको उद्देश्य उल्लेख गर्ने विश्वव्यापी प्रचलनलाई समेत बेवास्ता गर्दै विधेयकमा प्रसारणको उद्देश्यसमेत स्पष्ट उल्लेख गरिएको छैन । सार्वजनिक सेवा प्रसारण संस्था स्वशासित हुने प्रावधान राखिए पनि स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरेको छैन ।

विधेयकमा नेपाल सार्वजनिक सेवा प्रसारण परिषद्को गठनसम्बन्धी व्यवस्था छ । तर, सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्री वा राज्यमन्त्रीको नेतृत्वमा गठन हुने परिषदका सदस्यहरूको उपस्थितिले नै यसको स्वायत्तता तथा स्वतन्त्रतालाई खण्डित गरेको छ । यसै गरी सार्वजनिक सेवा प्रसारण संस्थाको कार्यसमिति पनि नेपाल सरकारले नियुक्त गरेको व्यक्तिको नेतृत्वमा हुने र मन्त्रालयले नै तोकेका अरु चार सदस्य रहने व्यवस्थाले सार्वजनिक सेवा प्रसारण शब्द र सिद्धान्तकै बदनाम गरेको छ । 'कार्यक्षमताको अभाव' देखाएर कार्यकारी समितिका अध्यक्षलाई नेपाल सरकारले र सदस्यलाई मन्त्रालयले सोभै हटाउन सक्ने मात्र हैन, अध्यक्षलाई हटाएर मन्त्रालयले तोकेको सदस्यले बैठकको अध्यक्षता गर्ने प्रावधान छ । स्वशासित संस्थाको नाममा योभन्दा बढी कति नै सरकारी कठपुतली हुनु र?

नियुक्ति र संरचनासँगै नेपाल सरकारबाट प्राप्त अनुदान रकमलाई नै आयको मुख्य स्रोत बनाइएकोले प्रसारण संस्थालाई आर्थिक रूपमा पनि पूर्णतः मन्त्रालयको नियन्त्रणमा राख्ने सरकारी चाहना प्रकट भएको छ । त्यसमाथि सरकारले चाहेअनुसार निर्देशन दिन सक्ने हैसियतको प्रसारण संस्था कति स्वायत्त र कति स्वतन्त्र होला, सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । त्यसमाथि वार्षिक प्रतिवेदन पनि मुख्य दाता संस्था नेपाल सरकारसमक्ष पेश गर्नुपर्छ ।

- दफा ४ मा सार्वजनिक सेवा प्रसारण संस्था स्वशासित हुने प्रावधान छ तर स्वायत्तता र स्वतन्त्रताको व्यवस्था छैन ।
- दफा ६ मा सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्री वा राज्यमन्त्रीको नेतृत्वमा नेपाल सार्वजनिक सेवा प्रसारण परिषद् हुने व्यवस्था छ । आधाभन्दा बढी सदस्य मन्त्रालयले मनोनयन गर्ने परिषद स्पष्टतः मन्त्रालयको नियन्त्रणमा हुने छ ।
- दफा ८ मा प्रसारण संस्थाको कार्यसमितिको नेतृत्वको नियुक्ति र अन्य चार सदस्य पनि तोकेर नेपाल सरकारको नियन्त्रण कायम गर्ने स्पष्ट व्यवस्था छ ।
- दफा १४ मा कार्यकारी समितिका अध्यक्षलाई नेपाल सरकारले र सदस्यलाई मन्त्रालयले सोभै हटाउन सक्ने व्यवस्था छ ।
- दफा १६ मा कार्यसमिति अध्यक्षको पद रिक्त भएपछि मन्त्रालयले तोकेको सदस्यले बैठकको अध्यक्षता गर्ने प्रावधान छ ।
- दफा १९ मा प्रसारण संस्थाको आम्दानीको मुख्य स्रोत नै सरकारी अनुदान भनिएकोले आर्थिक रूपमा पनि पूर्णतः मन्त्रालयको नियन्त्रण रहने व्यवस्था छ ।

- दफा २५ मा नेपाल सरकारले प्रसारण संस्थालाई चाहिएजति निर्देशन दिनसक्ने व्यवस्था छ ।
- दफा २६ मा प्रसारण संस्थाको वार्षिक प्रतिवेदन नेपाल सरकारसमक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

अध्यक्ष तथा सदस्य एकै पदमा कति समयसम्म रहने सक्ने भन्ने बारेमा केही उल्लेख नगरिएको र सार्वजनिक सेवा प्रसारण संस्थाको कुनै पनि कामका लागि गुनासो गर्ने वा सुन्ने व्यवस्था नगरिएकोले यो एक कठोर सरकारी प्रसारक संस्था हुने कुरामा कुनै द्विविधा देखिँदैन । सरकारले सरकारी स्वामित्वका रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनलाई जनताको स्वामित्वमा लैजानका लागि संघीय संसदप्रति जवाफदेही हुने सार्वजनिक सेवा प्रसारण संस्थाका रूपमा सञ्चालन गर्ने बाचा गर्दै आएको हो । राष्ट्रिय आमसञ्चार नीति, २०७३ ले पनि सोही नीति अंगीकार गरेको छ । तर विधेयक भने सरकारी प्रतिवद्धता र नीतिसँग पनि कतै मेल नखाने गरी ल्याउनुले सरकारी अनुदारतालाई भल्काएको छ ।

सूचना प्रविधि विधेयक

सूचना तथा प्रविधिको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक अर्थात् सूचना प्रविधि विधेयक प्रतिनिधि सभाको विकास तथा प्रविधि समितिमा विचाराधीन छ । यो विधेयकको मुख्य उद्देश्य सूचना प्रविधिको विकास, प्रवर्द्धन, नियमन भनिएको छ । साइबर अपराध नियन्त्रणसँगै सामाजिक सञ्जालको प्रयोगलाई व्यवस्थित र मर्यादित बनाउने उद्देश्यसमेत विधेयकमा उल्लेख गरिएको छ ।

विधेयकका दुई वटा पक्ष छन् । एक, हाल विद्युतीय कारोबार ऐनले समेटिआएको सूचना प्रविधिको विकास, प्रवर्द्धन र नियमन, विद्युतीय अभिलेख तथा हस्ताक्षरको मान्यता, सत्यता र विश्वसनीयतालाई नियमित गर्नेलगायत । दोश्रो- साइबर अपराध र सामाजिक सञ्जाल । अहिले दोस्रो विषयमा विद्युतीय कारोबार ऐनको दफा ४७ को प्रयोग हुँदै आएको छ । साभार गर्ने अनलाइनलाई कारबाही हुने तर मूल प्रकाशक स्रोत कारवाहीको दायरामा नआउने विरोधाभाष

यही ऐनको आधारमा कायम छ ।

सरकारले ल्याउन चाहेको सूचना प्रविधि विधेयकमा प्रेस स्वतन्त्रता र विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको कोणबाट हेर्दा अनेक समस्या देखिएका छन् । सामाजिक सञ्जालको परिभाषादेखि राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको गठनसम्मका विभिन्न प्रावधानमा यस्ता समस्या छन् । सामाजिक सञ्जालकै परिभाषाभित्र समाचारमूलक अनलाइन, वेबसाइटलाई समेत समेट्ने जस्तो काम यस्तै समस्याको एक उदाहरण हो । फौजदारी संहितामै समावेश भइसकेको विषयलाई साइबर बुलिङको क्षेत्रभित्र समेटेर राख्नु तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनअनुरूप साइबर आतंकको परिभाषा नगरी जरिवाना र सजाय तोक्नु थप केही उदाहरण हुन् ।

- परिभाषामा सामाजिक सञ्जालभित्र समाचारमूलक अनलाइन र वेबसाइटलाई समेत समेटिएको ।
- दफा ८३ मा फौजदारी संहितामै समावेश भइसकेको विषयलाई साइबर बुलिङको शीर्षकमा पारेर ल्याइएको ।
- दफा ८४ मा अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुरूप साइबर आतंकको परिभाषा नै नगरी दस लाख रुपैयाँ जरिवाना वा पाँच वर्ष कैद वा दुवै सजाय हुनसक्ने व्यवस्था ।
- दफा ८७ मा इलेक्ट्रोनिक माध्यम प्रयोग गरी यौन शोषण वा ठगी गर्ने वा गैरकानूनी गतिविधिमा लाग्न उक्साउन निषेध ।
- दफा ८८ (१) र (२) मा अधिकारीहरूलाई तजबिजी रूपमा अत्यधिक विवेक प्रयोगको अधिकार ।
- दफा ९१ (१), (२), (३) र (४) मा दर्ता नभएका सामाजिक नेटवर्कलाई सरकारले प्रतिबन्ध लगाउनेसम्मको व्यवस्था ।
- दफा ९२ मा पूर्व प्रतिबन्ध लगाउने अर्थ लाग्ने खालको व्यवस्था ।
- दफा ९४ मा सामाजिक सञ्जालमा सम्प्रेषण गर्न नहुने विषयवस्तुको लामो फेहरिस्त ।

- दफा ९५ र ९६ मा मुलुकी अपराध संहितासँग समेत मेल नखाने खालका कसूर र सजायका प्रावधान ।
- दफा १०७, १११ र ११३ मा वैयक्तिक गोपनीयतायुक्त निजी तथ्यांकको सुरक्षामा समेत खतरा पार्ने खालका व्यवस्था ।
- दफा ११५ मा सरकारले नै हरेक प्रदेशमा सूचना प्रविधि अदालत गठन गर्ने व्यवस्था ।
- दफा १२० मा सञ्चार सचिवको नेतृत्वमा विज्ञ र सम्बन्धित क्षेत्रको प्रतिनिधित्व विहीन राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको व्यवस्था ।

सार्वभौमिकता, आत्मसम्मान, उपेक्षित श्रम, जनताको आचरण, नैतिकता जस्ता संविधानका केही प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाहरूको अर्थ खुट्याउन सरकारी अधिकारीहरूलाई अत्यधिक विवेक प्रयोग गर्न दिइनुले स्वेच्छारितालाई प्रवर्द्धन गर्छ जसले नागरिकको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामा असर पुऱ्याउने सुनिश्चित छ । सामाजिक नेटवर्कको परिभाषा नै स्पष्ट नपारी दर्ता नभएका सामाजिक नेटवर्कलाई प्रतिबन्ध र पूर्व प्रतिबन्ध लगाउनेसम्मको ठाउँ दिइएको छ । यसबाहेक सामाजिक सञ्जालमा सम्प्रेषण गर्न नहुने विषयवस्तुको लामो सूची अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताविरोधी पुच्छर हो । अदालतमा नगइकनै र अपराध संहितासँग पनि मेल नखाने मात्राको जरिवाना र सजाय सरकारले नै तोक्ने, सूचना प्रविधि अदालत नै सरकारले गठन गर्ने जस्ता काम शक्ति सन्तुलनको सिद्धान्त र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तसित पनि मेल नखाने खालका छन् । नागरिकको वैयक्तिक गोपनीयताको अधिकार अनुसन्धान अधिकारीहरूलाई र राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको जिम्मेवारी अप्राविधिक व्यक्तिहरूको पोल्टामा हालिदिने जस्तो असंवैधानिक र असंगत परिकल्पना पनि यस विधेयकले गरेको छ ।

आमसञ्चार विधेयक

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को २०७५ साउन १० गते बसेको बैठकले आमसञ्चार सम्बन्धी विधेयक बनाउन सैद्धान्तिक सहमति प्रदान गरे पनि विधेयक औपचारिक रूपमा सरकारले सार्वजनिक गरेको छैन । सरकारी तयारीकै

बीचमा नेपाली पत्रकारहरूको छाता संगठन नेपाल पत्रकार महासंघले पनि आफ्नै तर्फबाट एक मस्यौदा तयार गरेको थियो तर त्यसले स्वनियमनलाई जोड दिएकोमा सरकारले भने एकपछि अर्का नियमनका श्रृंखला चलाउन खोजेको छ । सरकारी मस्यौदाका विभिन्न रूपहरूमध्ये प्राप्त मस्यौदका आधारमा यो टिप्पणी गरिएको छ । यसमा रहेका व्यवस्थामध्ये आमसञ्चार प्राधिकरण, अनलाइन, छापा तथा प्रसारणसम्बन्धी व्यवस्थालगायतका विषयको चर्चा गरिएको छ ।

राष्ट्रिय आमसञ्चार नीति, २०७३ ले आवश्यकता अनुसार आमसञ्चार प्राधिकरण जस्ता निकायहरू स्थापना गर्न सकिने व्यवस्थामा टेकेर मस्यौदा विधेयकमा आमसञ्चार प्राधिकरणको व्यवस्था गरिएको छ । तर सो प्राधिकरणको गठन गर्दा समावेशिताको सिद्धान्तलाई आत्मसात गरिएको छैन ।

प्राधिकरणका मुख्य काम कर्तव्य र अधिकारमा पत्रपत्रिका र अनलाइनको अभिलेखीकरण गर्ने र रेडियो तथा टेलिभिजन सिग्नल वितरण र सञ्चालन गर्ने अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने उल्लेख छ । ती माध्यम तथा प्रविधिको नवीकरण, नियमन र अभिलेख राख्ने काम पनि प्राधिकरणले गर्ने व्यवस्था छ । रेडियो र टेलिभिजनका लागि फ्रिक्वेन्सीहरूको योजना निर्माण गर्ने, त्यसको म्यापिङ गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा वितरणका लागि सरकारलाई सिफारिस गर्ने, आमसञ्चारका माध्यमहरूलाई दिइने सुविधाबारे सरकारलाई सिफारिस गर्ने पनि प्राधिकरणको अधिकारक्षेत्रभित्र पारिएको छ । आमसञ्चारका माध्यमहरूको हकमा छापा, प्रसारण र अनलाइन माध्यमलाई विधेयकले समेटेको छ ।

पत्रपत्रिका र अनलाइनको अभिलेखीकरणका लागि प्राधिकरणमा निवेदन दिनुपर्ने र प्राधिकरणले अभिलेखीकरण गर्ने व्यवस्था छ । पत्रपत्रिकाको हकमा अर्को कुनै पत्रिका प्राधिकरणमा अभिलेखीकरण भइसकेको छ भने त्यसको जानकारी दिने, राष्ट्रिय स्तरको पत्रिकाको कुनै विवरण परिवर्तन गर्नु परेमा प्राधिकरणबाट स्वीकृत गराउनु पर्ने प्रावधान छन् । यो पनि मूलतः अभिलेखीकरणसँग सम्बन्धित प्रावधान नै हो । अनलाइनको अभिलेखीकरणमा अनलाइन पत्रकारिताको प्रमाणपत्र दिनुपर्ने, बेवसाइटको विवरण राख्नुपर्ने व्यवस्था छ । विदेशबाट प्रकाशित अनलाइन न्यूज पोर्टलमा प्रकाशित वा प्रसारित कुनै सामग्री कानून विपरित भए प्राधिकरणले त्यस्तो सामग्रीलाई नेपालभित्र प्रकाशन वा प्रसारण गर्न रोक लगाउन सक्ने

व्यवस्था पनि विधेयकमा छ । पत्रपत्रिकाको हकमा सरकार वा सरकारी स्वामित्वको संस्थाबाट दिइने सेवा सुविधा तथा विज्ञापन उपलब्ध गराउनका लागि पत्रपत्रिकाको वर्गीकरणका आधारसमेत तोक्दै वर्गीकरण गर्ने काम पनि प्राधिकरणको हुने व्यवस्था छ ।

प्रसारण संस्थाका हकमा तिनलाई इजाजत दिने, विज्ञापनरहित कार्यक्रम प्रसारण गर्नका लागि शर्त तोक्ने काम पनि यसै प्राधिकरणले गर्ने छ । आमसञ्चार नीति, २०७३ अनुसार प्रसारण माध्यमलाई सार्वजनिक सेवा प्रसारक, सामुदायिक प्रसारक र निजी एवं व्यापारिक प्रसारकका रूपमा वर्गीकरण गर्ने काम पनि प्राधिकरणको हुने छ भने विभिन्न आधार तोक्दै तिनै आधारमा सुविधा उपलब्ध दिने काम पनि प्राधिकरणले गर्ने व्यवस्था विधेयकमा गरिएको छ ।

पत्रकार र संचार माध्यमलाई प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न नहुने कुरा गरेमा २५ हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुने आपत्तिजनक व्यवस्था ।

अनलाइन संचारमाध्यममार्फत गरिने पत्रकारितालाई अलग अर्थात पत्रपत्रिका सरहको व्यवहार नगरिएकोले विद्युतीय कारोवार ऐनजस्ता कानूनहरू आकर्षित हुने खतरा कायम ।

पत्रपत्रिका र प्रसारण माध्यमको वर्गीकरण गर्ने र सोही अनुसार सरकारी सेवा सुविधा दिने व्यवस्था गरे पनि अनलाइन पत्रकारितालाई अस्वीकार ।

गलत कार्य गरेको प्रमाणित भएमा पत्रिकालाई प्रतिबन्ध र प्रसारण माध्यमले नियम विपरित कार्य गरेमा इजाजतपत्र रद्द गर्न सकिने प्रावधान संविधान विरोधी र अधिकारको दुरुपयोग हुने सम्भावनायुक्त ।

विदेशबाट प्रकाशन वा प्रसारण हुने अनलाइन न्यूज पोर्टललाई रोक लगाउन सक्ने प्रावधानको सरकारी तजविबी आधारमा दुरुपयोग हुने सम्भावना ।

श्रमजीवी पत्रकार ऐनलाई खारेज गर्ने परिकल्पनाका पछाडि मिडिया जगतमा कार्यरत श्रमजीवीहरूको संविधानप्रदत्त ट्रेड युनियन अधिकार समाप्त पार्ने नियत । यसबाट सम्पादकीय स्वतन्त्रतामा समेत कुठाराघातको खतरा ।

स्वनियमन र आचार संहिता घोषणा गरी लागू गराउने नैतिक पक्षलाई कानूनद्वारा बाध्यकारी बनाउनु नियन्त्रणकारी र असंगत ।

मिडियाको स्वामित्वका भएका प्रावधान विरोधाभाषयुक्त र अन्योलपूर्ण । खास गरी हाल अस्तित्वमा रहेका क्रस मिडिया स्वामित्वका हकमा के गर्ने भन्ने व्यवस्थाको अभाव । यस्तो अवस्थाले क्रस मिडिया स्वामित्वको खतरालाई कायम राखी यसका नकारात्मक प्रवाहलाई अफ्नै बढाउने अवस्था ।

क्रस ओनरशिपकै कुरा गर्दा मिडिया र अरु क्षेत्रमा लगानी गरेकाको हकमा पनि विधेयक मौन ।

नेपाली मिडिया जगतको एक प्रमुख मुद्दाका रूपमा रहेको मिडियामा लगानीको पारदर्शिता र लगानीको स्रोतका विषयमा निर्माणाधीन विधेयक चूप ।

लगानीका विषयमा रहेको विधेयकको मौनताले मिडियाको लोकतान्त्रिकरणमा खासै योगदान गर्ने नदेखिने मात्र होइन, मिडियामार्फत बहुलवाद र आलोचनात्मक चेतको विकासमा अन्ततः रोक नै लगाउने स्पष्ट ।

प्रेस स्वतन्त्रताको कोणबाट हेर्दा यही सरकारी निकायले विभिन्न खाले माध्यमबाट प्रसारित समाचार तथा समाचार प्रधान सामग्रीका साथै कार्यक्रमहरूलाई अनुगमन, नियमन तथा आवश्यक निर्देशनसमेत दिने व्यवस्था छ । रेडियो तथा टेलिभिजनको फ्रिक्वेन्सी वितरणको योजना बनाई फ्रिक्वेन्सी वितरण गर्न सरकारलाई सिफारिस गर्नेदेखि प्राकृतिक प्रकोप, महामारी र मानवीय संकटको अवस्थामा उद्धारको जानकारी र सूचना प्रवाहको लागि विशेष आकस्मिक फ्रिक्वेन्सी व्यवस्था गर्ने अधिकार पनि यसलाई दिन खोजिएको छ ।

राष्ट्रिय आमसञ्चार नीति २०७३ मा विदेशी लगानीकर्ताको भूमिका निर्णायक हुने गरी विदेशी लगानीलाई प्रोत्साहन नगरिने उल्लेख भए पनि यस विधेयकमा विदेशी लगानीका हकमा केही व्यवस्था गरिएको छ । लगानीको स्रोत खुलाउनु पर्ने तथा कुनै आमसञ्चार माध्यममा ५० प्रतिशत भन्दा बढी लगानी गरी सञ्चालन गरेका व्यक्ति, परिवार वा समूहले अन्य प्रकाशन वा प्रसारण माध्यमको स्वामित्वमा निर्णयात्मक हिस्सा हुने गरी लगानी गर्न नपाइने व्यवस्था विधेयकमा

छ । आमसञ्चारमा विदेशी लगानीका हकमा कुनै विदेशी व्यक्ति वा संस्थाले कुनै पनि आमसञ्चार माध्यमको पूर्वाधार र प्रविधिको विकासमा कूल लगानीको २५ प्रतिशत भन्दा बढी लगानी गर्न नपाइने व्यवस्था गर्न खोजिएको छ भने विदेशी लगानी सहित संयुक्त लगानीमा सञ्चालन गरिएको कुनै पत्रपत्रिकाको सम्पादक, पत्रकार, कामदार वा कर्मचारी नेपालको नागरिक हुने पूर्वशर्त पनि मस्योदा विधेयकमा छ । विधेयकमा प्रेस प्रतिनिधिको व्यवस्था, आमसञ्चार माध्यममा प्रकाशन गर्न हुने/नहुने विषय, किताबको अभिलेखीकरण गराउनु पर्ने विषय पनि छ ।

सजाय र पुनरावेदन सम्बन्धी व्यवस्थाका हकमा इजाजत पत्र नलिई कार्यक्रम उत्पादन, वितरण तथा डाउनलोड गर्नेमा इजाजत पत्र दस्तुर वापत लाग्ने दस्तुर बराबर रकम असुल गरी सो बराबरको रकम जरीवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था छ । प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न नहुने कुरा गरेमा विषयको गाम्भीर्य हेरी २५ हजार रुपैयाँसम्म जरीवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था छ ।

निष्कर्ष

सूचनाको हक

- सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरूमा 'आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको' विषयका सूचनामा मात्र नागरिकको पहुँच हुने व्यवस्थाबाट नागरिकका अधिकारलाई सीमित पार्न दुरुपयोग हुने ठाउँ स्पष्ट छ । पदाधिकारीले दिन नचाहेका सूचनालाई 'आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको' विषय होइन भनेर टार्ने संभावना पनि छ । त्यसकारण यो व्यवस्थालाई फराकिलो बनाउनु आवश्यक छ ।
- कुनै सूचना सार्वजनिक सरोकारको हो कि होइन भन्ने विषयमा कानूनमार्फत नै स्पष्ट गर्नुपर्ने देखिन्छ । अन्यथा सार्वजनिक निकायका पदाधिकारीले अधिकारको तजबिजी प्रयोग गर्न सक्छन् ।
- गोपनीयतासम्बन्धी ऐनको परिभाषा खण्डमा

‘सार्वजनिक स्थल’को परिभाषा थप गर्नु आवश्यक छ । साथै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्ति र निजको आवासका बारेमा पनि परिभाषित हुनुपर्छ ।

- दफा ३ को उपदफा ३(ख) मा व्यक्तिगत गोपनीयतालाई अपवादका क्षेत्रमा राखी सार्वजनिक निकायले प्रवाह गर्नुपर्ने सूचनाको दायराभित्र राखेको विषयमा पनि वैयक्तिक गोपनीयतासम्बन्धी ऐनमा अन्योल हुने गरी प्रस्तुत गरिएको हुँदा परिमार्जन गरिनुपर्दछ ।

गोपनीयताको हक

- वैयक्तिक गोपनीयतासम्बन्धी ऐनको दफा ११ (३) मा सार्वजनिक निकायमा रहेका कसैका वैयक्तिक लिखत कसैले सार्वजनिक गर्न वा गराउन हुँदैन भन्ने व्यवस्थाबाट सार्वजनिक पदमा रहेका व्यक्तिको योग्यता, नागरिकता, सवारी साधन, सम्पत्ति विवरण आदिका विषयमा समेत समाचार वा जानकारी प्रवाहमा रोक लाग्न गएको छ । तसर्थ सार्वजनिक पदाधिकारीका सूचना प्रवाह गर्न पाइने गरी संशोधन गरिनु आवश्यक छ ।
- वैयक्तिक गोपनीयताको हकसम्बन्धी ऐनमा ठाउँ-ठाउँमा भएका ‘अधिकार प्राप्त अधिकारी’ भन्ने व्यवस्थाले नागरिकका अधिकारमाथि संकुचन सिर्जना हुनसक्ने देखिएकाले त्यस्तो अधिकारीको परिभाषा र सीमा स्पष्टतः ऐनमै उल्लेख गरिनु आवश्यक छ । त्यस्ता अधिकारीबाट हुने व्यक्तिको गोपनीयतासम्बन्धी हकको दुरुपयोगमा पनि अधिकारीलाई जिम्मेवार बनाउने कानूनी व्यवस्था गर्नु उचित देखिन्छ । सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्ति, सार्वजनिक स्थल र सार्वजनिक हितका लागि नागरिकको सहज पहुँच स्थापित गर्ने र यस सम्बन्धमा सञ्चार माध्यममा सामग्री प्रवाह गर्ने कार्यलाई प्रोत्साहित गर्नु पर्दछ ।
- ऐनको दफा २५,२६ र २७ का कतिपय प्रावधानले अध्ययन, अनुसन्धान एवं खोजी पत्रकारिताको अभ्यासका लागि सार्वजनिक निकायका तथ्याङ्कहरूको पुनःप्रयोग गर्न पाउने अधिकारलाई कटौती गरेका छन् । गोपनीयताको

हकको सम्मान र संरक्षणका नाममा खुला तथ्याङ्कको निर्वाध प्रवाहलाई संकुचित गरिनु उचित हुँदैन ।

- वैयक्तिक गोपनीयताको हक हननका विषयलाई सरकारवादी मुद्दा नबनाई देवानी कसुर मानेर फिरादपत्रमार्फत् अदालतमा जाने व्यवस्था गर्नुका साथै जरिवाना तथा क्षतिपूर्ति जस्ता पक्षमा जोड दिइनुपर्छ । ऐनका विभिन्न प्रावधानलाई सूचनाको स्वतन्त्र प्रवाह र नागरिकको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामाथि संकुचन नआउने गरी संशोधन तथा परिमार्जन गर्नुपर्दछ ।

मिडियालाई फौजदारी कसूर

- मुलुकी अपराध (संहिता) ऐन, २०७४ का विभिन्न प्रावधानहरू अत्यन्त जटिल र प्रतिकूल छन् । तिनलाई संचार माध्यममा प्रकाशित वा प्रसारित सामग्रीका हकमा लागू नहुने भनेर स्पष्ट पार्नु अत्यन्त जरुरी छ ।
- यस सन्दर्भमा दफा ४९, ५०, ६५, ७०, ११९, १२१, १५१, १५२, १५६, २९३ देखि ३०६ लगायतका दफामा रहेका व्यवस्थामा संशोधन गरी मिडिया-मैत्री वातावरण तयार गर्नु जरुरी छ ।

विज्ञापनको व्यवस्था

- विज्ञापन ऐनमा रहेको विज्ञापन बोर्डको गठनमा समावेशी सिद्धान्तलाई आत्मसात् नगरी एक जना मात्र महिलाको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित हुनु संविधानको भावनाको समेत प्रतिकूल भएकोले सच्याउनुपर्छ ।
- मन्जुरी नलिई इमेल वा एसएमएसबाट विज्ञापन गर्न नपाइने दफा १० को व्यवस्थाको व्याख्या जरुरी छ ।
- मुख्यतः बालबालिका र युवा समुह विज्ञापनको प्रभावमा पर्ने भए पनि विज्ञापनको नकारात्मक प्रभावबारे केही पनि उल्लेख नगरी नियन्त्रणात्मक व्यवस्था मात्र गर्नु कुनै पनि बेला घातक प्रमाणित

हुनसक्छ । तसर्थ बालबालिका तथा युवाका विषयमा छुट्टै दफा राखी अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताको अनुशरण गर्नु आवश्यक छ ।

- परिच्छेद ६ मा रहेको कैद सजायको व्यवस्थामा राष्ट्रघात गर्ने भन्दा अन्य व्यावहारिक रूपमा कानून उल्लंघन गर्ने कार्यलाई राज्यले गम्भीर रूपमा लिएको देखिन्छ । यसका साथै फौजदारी अभियोग लगाउन खोजेको पनि देखिन्छ । तसर्थ यसको सट्टा देवानी कानून अनुसार दण्ड तथा जरिवाना गर्ने व्यवस्था गर्नु उचित हुन्छ ।
- विज्ञापन बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार हेर्दा मूलतः लोककल्याणकारी विज्ञापनलाई मात्र यसको कार्यक्षेत्रमा पारेको देखिन्छ । सरकारले नै गठन गरेको समानुपातिक विज्ञापन नीति सुभाव कार्यदलले २०६५ सालमा विज्ञापन प्राधिकरण स्थापनाको परिकल्पना गरिएको थियो । अहिले प्राधिकरण नभएर बोर्ड बनाइए पनि सरकारको निकायबाट गरिने सम्पूर्ण विज्ञापन एकीकृतरूपमा प्रवाह गर्ने विषयमा यो कानून मौन छ । तसर्थ समानुपातिक विज्ञापन प्रणाली लागु गर्ने विषयलाई ऐनमा समेटेर स्पष्ट पार्नु आवश्यक छ ।

अनलाइन निर्देशिका

- संविधानप्रदत्त विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई संकुचित गर्ने निर्देशिका आउनु नै गलत हो । आमसञ्चारको नियमनका लागि एकीकृत प्रेस ऐन तर्जुमा गरेर त्यसमार्फत पनि अनलाइन माध्यमहरूबाट प्रवाह गरिने सामाग्रीको नियमन गर्न सकिन्छ । कार्यकारीबाट निर्देशिका जारी गरेर नियमन गर्नु स्वीकार्य हुन सक्दैन । तसर्थ क्षेत्राधिकारबाहिर गएर सरकारी सेवाप्रदायक कार्यालयका कामकारवाही व्यवस्थापन-सञ्चालन गर्ने प्रयोजनले बनेको सुशासन (व्यवस्था तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को व्यवस्थालाई आधार मानेर जारी भएको निर्देशिका खारेज गरिनुपर्छ ।
- सीमाविहिन अस्तित्वमा रहेको डिजिटल अनलाइन माध्यमहरूलाई स्वेच्छिक रूपमा अभिलेखीकरणको व्यवस्था सम्म गर्न सकिए पनि सरकारले नै

विज्ञापन वा अनुदान दिनु, प्रेस कार्ड दिनु र दर्ता नगरी चलनै नदिनु अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको सर्वथा बर्खिलाप हो ।

- अनलाइन सञ्चारमाध्यम नियमन गर्ने पर्ने आवश्यकता मिडिया जगतले महसूस गरेमा विद्यमान संविधान तथा कानूनी व्यवस्थाका आधारमा संसदबाटै नयाँ सञ्चार कानून बनाउन सकिन्छ । यसका लागि एकीकृत प्रेस कानून एक प्रभावकारी विकल्प हुनसक्छ ।

मिडिया काउन्सिल

- आचारसंहितालाई कानूनजसरी प्रयोग गरेर कारवाही गर्ने नभई काउन्सिलले आचारसंहिता पालनाको अनुगमन गर्ने र सञ्चारमाध्यमहरूले स्वनियमनको व्यवस्था गरी आचार संहिता पालना गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।
- काउन्सिलका अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको सिफारिशका लागि विश्वासिलो समितिको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । समितिमा सरकारी मानोमानीलाई बेदखल गरी प्रतिनिधिसभाका सभामुख वा राष्ट्रियसभाका अध्यक्षको नेतृत्वमा विभिन्न पक्षहरूलाई समावेश गरी स्वतन्त्र सिफारिश समिति गठन गर्न सकिन्छ । पदमुक्तिका लागि पनि सिफारिश समिति समक्ष सिफारिश गर्ने र समितिले छानबिन गरी निर्णय गर्ने व्यवस्था राख्न सकिन्छ । कार्यवाहक अध्यक्ष तोक्ने काम त काउन्सिलका सदस्यहरूकै हो ।
- दर्ता प्रमाणपत्र खारेज गर्नेसम्मको स्पष्ट असंवैधानिक व्यवस्था हटाउनुको कुनै विकल्प छैन । आचारसंहिता उल्लंघनमा काउन्सिलले सम्बन्धित निकायलाई लेखि पठाउनुपर्ने जस्ता हास्यास्पद व्यवस्था हटाइनु पर्छ ।
- काउन्सिललाई सरकारप्रति नभई संसदप्रति उत्तरदायी बनाउनका लागि वार्षिक प्रतिवेदन संसदको सरोकारवाला समितिमा पेश गर्ने, आवश्यक नियमहरू प्रेस काउन्सिलसँगको परामर्शमा मात्र सरकारले बनाउने जस्ता व्यवस्था राख्न सकिन्छ ।

- हाल सरकारी निकायहरूले पत्रकार परिचयपत्र वितरण गरिरहेको अवस्थालाई अन्त्य गर्नका लागि काउन्सिललाई नै त्यस्तो अधिकार दिनु एक विकल्प हुनसक्छ । तर, त्यसो गर्दा प्रेस स्वतन्त्रता र स्वतन्त्र पत्रकारिताका मान्यताहरूको प्रतिकूल नहुने कुराको सुनिश्चय गरिनुपर्छ । यसका साथै कर्मचारी व्यवस्थापनका बारेमा उचित व्यवस्था गरी काउन्सिलको स्वतन्त्रतालाई थप सबल बनाइनु पर्दछ ।
- स्वतन्त्र विचार तथा सूचना प्रवाहलाई प्रवर्द्धन गर्नका लागि नेपालको संविधान र नेपाल पक्ष राष्ट्र रहेका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, महासन्धिहरूको विरुद्धका प्रावधानलाई तत्काल संशोधन गरी स्वतन्त्र र मर्यादित प्रेसको प्रवर्द्धनमा काउन्सिललाई सहयोगी बनाउनु आवश्यक छ । राष्ट्रियसभाले पारित गरिसकेको यो विधेयकबारे अब प्रतिनिधिसभाले सबै सरोकारवालाहरूसँग व्यापक परामर्श गरी त्यसका आधारमा संशोधन गर्नु अनिवार्य छ ।

सार्वजनिक सेवा प्रसारण

- सरकारी आमसञ्चार प्रसारक संस्थाहरूलाई जनउत्तरदायी बनाउने सन्दर्भमा लामो समयदेखि भएका छलफल र प्रयासलाई पूर्णतः नजरअन्दाज गर्दै सार्वजनिक सेवा प्रसारणलाई पूर्ण रूपमा नियन्त्रणमा राख्ने सरकारी प्रयास देखिएको छ ।
- सरकारी विधेयक सरकारी प्रतिवद्धता र राष्ट्रिय आमसञ्चार नीतिको मार्गनिर्देशन र व्यवस्थाको समेत विपरित छ । यो विधेयकमाथि अब संसदले नै सबै सरोकारवालाहरूसँग व्यापक छलफल चलाएर आवश्यक संशोधन गर्नु आवश्यक छ । यसबाट नै सार्वजनिक प्रसारक संस्थालाई स्वतन्त्र ढंगले चल्न दिने सन्दर्भमा सही मार्ग पहिल्याउन सकिन्छ ।

सूचना प्रविधि

- सामाजिक सञ्जालको परिभाषाभित्र समाचारमूलक अनलाइन र वेब साइटलाई समेत समेटिएको परिभाषालाई स्पष्ट पार्नुपर्दछ भने सामाजिक

सञ्जाल, साइबर बुलिंग, साइबर आतंक जस्ता विषयलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा अभ्यासको अनुकूल हुने गरी स्पष्ट पार्नु पर्दछ । अपराध संहितालगायत अरु कुनै पनि कानूनमा परिसकेको विषयलाई यस कानूनमा नराख्ने तथा सजायहरूका हकमा पनि अरु कसूरहरूको सजायसँग सामञ्जस्य र समानुपात हुने व्यवस्था गर्नु पर्दछ । सरकारी अधिकारीहरूलाई अत्यधिक विवेक प्रयोग गर्न दिइएका व्यवस्थाहरूमा परिमार्जन वा खारेज गरी स्वेच्छारिता बढ्न नदिने सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।

- व्यक्तिको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामाथि प्रतिबन्ध वा पूर्व-प्रतिबन्ध लगाउन उत्प्रेरित गर्ने तथा अनुमति दिने प्रावधान हटाइनु पर्दछ ।
- नागरिकका वैयक्तिक गोपनीयताको हकमाथि नै दखलअन्दाजी गर्ने गरी अनुसन्धान अधिकारीलाई दिन खोजिएको अधिकार कटौती गरिनुपर्दछ । सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी मुद्दाको सुरु कारबाही र किनारा गर्न प्रत्येक प्रदेशमा सूचना प्रविधि अदालत गठन गर्ने व्यवस्था खारेज गरी पूर्ण न्यायिक निकाय अर्थात अदालतलाई मात्र यस्तो अधिकार दिइनु पर्दछ । विज्ञ र सम्बन्धित क्षेत्रको समेत समुचित प्रतिनिधित्व गराएर राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रलाई प्रभावकारी बनाउने कानूनी व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।

आमसञ्चार व्यवस्थापन

- संविधानको भावनालाई आत्मसात गरी आमसञ्चार प्राधिकरणमा समावेशी सिद्धान्तानुरूप महिलाको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ ।
- आमसञ्चार माध्यम र पत्रकारलाई देवानी कानून अनुसार व्यवहार गर्नुपर्छ र सञ्चारमाध्यममा सूचना प्रवाहसँग सम्बन्धित काम गरेका आधारमा फौजदारी कसूर हुने गरी प्रस्ताव गरिएका प्रावधानहरू हटाउनुपर्छ ।
- अनलाइन सञ्चार माध्यमलाई पनि छापा र

- प्रसारण माध्यमसह वर्गीकरण गरी सोही बमोजिमको व्यवहार गरिनुपर्छ ।
- सञ्चारमाध्यमले कुनै सामग्री सम्प्रेषण गरेका कारण प्रतिबन्ध लगाउने काम संविधानबमोजिम मुनासिब हुन सक्दैन । त्यस्तो व्यवस्था खारेज गर्नुपर्छ ।
 - विदेशबाट प्रकाशन वा प्रसारण हुने अनलाइन न्यूज पोर्टललाई कारणवश नेपालभित्र प्रकाशन वा प्रसारण गर्न रोक लगाउन सकिने पनि सो कार्य गलत हो भन्ने कुरा अदालतले प्रमाणित गर्नुपर्ने व्यवस्था राख्नु जरुरी छ ।
 - श्रमजीवी पत्रकार ऐनलाई कायमै राखी त्यसमा आवश्यक संशोधन गर्दै श्रम ऐनका प्रावधानहरूको मूल मर्मलाई समेट्नु पर्छ ।
 - आमसञ्चार माध्यमको स्वनियमन र आचार संहिताको घोषणा सम्बन्धित संस्थाले गर्ने नैतिक कार्य भएका कारण यसलाई कानूनी निकायले दवाब दिने व्यवस्था अनावश्यक छ ।
 - आमसञ्चार माध्यममा विदेशी लगानी, लगानीमा पारदर्शिता, लगानीको स्रोत, ऋण स्वामित्व जस्ता विषयमा स्पष्ट पार्न आवश्यक छ ।

संगठन (युनेस्को) ।

- दुङ्गेल, विनोद । २०६९ । *नेपाली मिडियासम्बन्धी नीति नियमहरूको पुनरावलोकन: व्यावसायिकताका चुनौती र अवसर* । नेपाल : इन्टरनेशनल एलर्ट, नेपाल पत्रकार महासंघ र यूरोपेली युनियन ।
- दुङ्गेल, विनोद । २०७७ । *वागमती प्रदेशमा मिडिया* । हेटौँडा : सञ्चार रजिष्ट्रारको कार्यालय, वागमती प्रदेश ।
- दाहाल, तारानाथ । २०६७ । *गोपनीयताको हक र प्रेस स्वतन्त्रता* । काठमाडौँ : प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- श्री ५ को सरकार । २०६० [२०४९] । राष्ट्रिय सञ्चार नीति, २०४९ । *प्रकाशनको दिग्दर्शन* । हरिहर विरही, सं., पृ. १७६-१९३ । चौथो सं.। काठमाडौँ : प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- श्री ५ को सरकार । २०६० [२०५९] । सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति-२०५९ । *प्रकाशनको दिग्दर्शन* । हरिहर विरही, सं., पृ. १९४-२१७ । चौथो सं.। काठमाडौँ : प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी उच्चस्तरीय समिति । २०७३ । *राष्ट्रिय आम सञ्चार नीति सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७३* । काठमाडौँ : सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी उच्चस्तरीय समिति ।

सन्दर्भ सामग्री

- अधिकारी, बाला । २०७८ । नेपालको पत्रकारिता क्षेत्रमा महिला पत्रकारका चुनौतीहरू । *प्रेस स्वतन्त्रता र पत्रकार सुरक्षा वार्षिक प्रतिवेदन* । पृ. २७-२९ । उदय जीएम, संयोजक, पृ. २७-२९। काठमाडौँ: नेपाल पत्रकार महासंघ, सञ्चारग्राम ।
- अधिकारी, राधेश्याम । २०६३ । भूमिका । *उच्चस्तरीय मिडिया सुभावा आयोग प्रतिवेदन, २०६३* । काठमाडौँ : उच्चस्तरीय मिडिया सुभावा आयोग ।
- डुङ्गाना, भोला, अनु. तथा सं. । सन् २००८ । *मिडिया विकासका लागि सूचकहरू: मिडिया विकास मापनसम्बन्धी एक ढाँचा* । पेरिस: संयुक्त राष्ट्रसंघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक

- Acharya, Dr. Bhimarjun. 2012. *My Essays in Law, Media Freedom and Politics*. Kathmandu: A.K. Books and Educational Enterprises Pvt. Ltd.
- Campbell, Richard. 2002. *Media and Culture*. Boston: Bedford/St Martin's.
- Carlos, Jose Maria. 2009. *An Asia-Pacific Approach to Public Service Broadcasting*. Kuala Lumpur: Asia-Pacific Institute for Broadcasting Development and Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Guha Thakurta, Paranjyoy. 2012. *Media Ethics*. 2nd ed. New Delhi: Oxford University Press.
- Smith, Elizabeth. 2012. *A Road Map to Public Service Broadcasting*. Kuala Lumpur: The Asia-Pacific Broadcasting Union. <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/>

HQ/CI/CI/pdf/publications/A%20Road%20Map%20to%20Public%20Service%20Broadcasting.pdf

टिपोट

(Endnotes)

- १ पत्रकारिताको क्षेत्रमा तीन दशकभन्दा लामो अनुभव संगालेका ढुङ्गेल आमसञ्चार तथा पत्रकारिताको स्नातकोत्तर तहमा मिडिया कानूनका साथै आमसञ्चार अनुसन्धान विषय अध्यापन पनि गर्छन् । मिडियासम्बन्धी नीति तथा कानूनको निर्माण तथा तिनको कार्यान्वयनसम्बन्धी अध्ययनमा रुचि राख्ने पत्रकार ढुङ्गेलका कानून तथा नीतिमा केन्द्रित विभिन्न अनुसन्धानमूलक पुस्तक तथा लेखरचना प्रकाशित छन् ।
- २ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा जस्तै नेपालको संविधान (२०७२) को पनि प्रस्तावनामा नै 'पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता' को अवधारणाप्रति प्रतिवद्धता व्यक्त गरिएको छ ।
- ३ नेपालका संविधानको धारा १७ (२) (क) मा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता उल्लेख छ भने धारा १९ मा सञ्चारको हकको व्यवस्था गरिएको छ ।
- ४ नेपाल सरकारको मन्त्रिपरिषदको २०७२ माघ २० गतेको निर्णयानुसार काशीराज दाहालको अध्यक्षतामा गठन भएको सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी उच्चस्तरीय समितिले २०७३ साउन ५ गते राष्ट्रिय आम सञ्चार नीतिको मस्यौदा र सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी मस्यौदा पेश गरेको थियो । तसो पर्सिपल्ट २०७३ साउन ७ गते बसेको मन्त्रिपरिषदको बैठकले सो नीति लागू गर्ने निर्णय गरेको थियो । नीति तथा प्रतिवेदन अध्ययनका लागि हेर्नुहोस्- (सूचना तथा सञ्चारसम्बन्धी उच्चस्तरीय समिति २०७३)।
- ५ सन् १९८७ देखि २०११ सम्म अन्तर्राष्ट्रिय पत्रकार महासंघ (आइएफजे) का महासचिव रहेका आइदान ह्वाइटले भारतको लोकसभा टेलिभिजनका लागि परानजोय गुहा थाकुर्तालाई सन् २००८ अगस्त १ मा दिएको अन्तर्वार्ता (गुहा थाकुर्ता सन् २०१२ : ५११-५२६)।
- ६ २०७४/४/९ सम्म इजाजत पत्र जारी गरिएका

रेडियोहरूको सूची । यसमा अद्यावधिक मिति २०७६/८/२१ उल्लेख गरिएको छ । <https://mocit.gov.np/application/resources/admin/uploads/source/FM.pdf> हेरिएको मिति २०७८/३/१ गते मंगलवार ।

- ७ २०७४/३/२३ सम्म इजाजत पत्र जारी गरिएका टेलिभिजनहरूको सूची । यसमा अद्यावधिक मिति २०७६/८/२१ उल्लेख गरिएको छ । https://mocit.gov.np/application/resources/admin/uploads/source/issued_licenses/tv-list-2074-04-16_1501498146.pdf हेरिएको मिति २०७८/३/१ गते मंगलवार ।
- ८ २०७८/२/२४ सम्म सूचीकृत भएका अनलाइनहरूको सूची । <https://www.presscouncilnepal.gov.np/np/category/result/> हेरिएको मिति २०७८/३/१ गते मंगलवार ।
- ९ सञ्चार रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट प्राप्त २०७८/३/१० गते विहीवारसम्मको तथ्यांक । ८३ वटा रेडियोहरूमध्ये नयाँ इजाजत लिएका, अद्यावधिक गरिएका र क्षमता बढाइएका समेत रहेका छन् ।
- १० संयुक्त राष्ट्र संघको महासभाबाट सन् १९६६ डिसेम्बर १६ मा पारित भएको यो महासन्धिलाई नेपालले सन् १९९१ मे १४ मा अनुमोदन गरेको थियो ।
- ११ संस्थागत पत्रकारिताको विकासको सन्दर्भमा भोग्नुपरेका समस्याहरूको पहिचान गरी तिनको समाधानका लागि सुझाव दिनेलगायतका कार्यक्षेत्र तोकेर मन्त्रिपरिषदको २०६३ जेठ २९ र २०६३ असार १९ गतेको निर्णयानुसार उमिसुआ गठन गरिएको थियो । सो आयोगको प्रतिवेदनका लागि हेर्नुहोस्- http://moic.gov.np/reports/final_report_of_hlmac.pdf(२०६९ पुस १० गते हेरिएको) ।
- १२ उदाहरणका लागि- नेपाल पत्रकार महासंघले व्यक्तिगत गोपनीयताको हक सम्बन्धी विधेयकमाथि लिखित सुझाव नै पेश गरेको थियो ।

सेन्टर फर मिडिया रिसर्च-नेपाल, मिडिया र नागरिक समाजसँग सम्बन्धित नीतिगत तथा व्यवहारिक पक्षमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने संस्था हो । सेन्टरले मिडिया र नागरिक समाजका विभिन्न पक्षबारे अनुगमन, छलफल, तालिम, गोष्ठी, सेमिनारलगायत कार्य गर्दै आएको छ । सेन्टरले पछिल्लो समय सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारले निर्माण गरेका मिडिया र नागरिक समाजको क्षेत्रलाई संकुचन गर्ने गरी ल्याइएको नीति तथा कानूनहरूका कमी/कमजोरी केलाएर संशोधनका लागि टिप्पणी तथा सुझाव दिंदै आएको छ । समग्रमा, मिडिया एवं नागरिक समाजसँग सम्बन्धित नीतिबारे अध्ययन/अनुसन्धान गर्न चाहनेहरूको सहजता र नीति सम्बन्धमा सरोकारवालाहरूको सरोकार एवं कार्यलाई एकीकृत गरी नीतिलाई समयसापेक्ष र लोकतान्त्रिक बनाउन सहयोग गर्ने उद्देश्यले सेन्टरले नेपाल: मिडिया पोलिसी हब र सिभिक स्पेश पोलिसि हब सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

थप जानकारीका लागि:

सेन्टर फर मिडिया रिसर्च - नेपाल

पो.ब.नं. २४६२२, काठमाडौं, नेपाल
रूद्रमति मार्ग, अनामनगर, काठमाडौं ।